TussenRuimte

TIJDSCHRIFT VOOR
INTERCULTURELE THEOLOGIE

HET WOORD WORDT WEB

2009 | 2

INHOUD

TR

3 Redactioneel

16 Column

32 Column

49 In memoriam

50 Beeldmeditatie

52 Impressies

56 Boeken

60 Film

61 Muziek

62 Agenda

64 Vooruitblik

64 Stelling

4 REPORTAGE | Rosalind Hackett
Spannende gesprekken in Abuja

8 ONDERZOEK | Ineke de Feijter
Van oraal naar digitaal

17 DEBAT | Martijn de Koning en Johan Roeland
Geef ons heden ons internet

22 PORTRET | Dineke Spee
What you see is what you get

25 ANTITHESE | Erik Borgman
Gods heil en internet

33 MENSEN IN BEELD | Lucien van Liere
De gedachten van Rima Barsoum

37 WAS GETEKEND | Wim de Vries

38 INTERVIEW | Bertus Bouwman
Zegen en zorg van internet

43 PERSPECTIEF | Hanneke Arts-Honselaar
Van student naar prosument

TussenRuimte
tijdschrift voor interculturele theologie

jaargang 2 | nummer 2 | juni 2009
ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een oecumenisch tijdschrift voor interculturele theologie, geredigeerd door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte ontleent zijn naam aan het besef dat *tussen* mensen van verschillende culturen en generaties steeds opnieuw een proces van verstaan op gang gebracht en bevorderd kan worden. Zo kan ook nieuwe *ruimte* ontstaan voor het evangelie, waarin mensen en culturen in hun verscheidenheid worden gerespecteerd, maar niet in hun verschil worden opgesloten.

TussenRuimte wil signaleren, reflecteren en inspireren door middel van journalistieke verbreding en theologische verdieping van ons inzicht in religie en religieuze aspecten van cultuur. Debat over bestaande missionaire en religieuze praktijken wordt gestimuleerd.

TussenRuimte pendelt tussen lokale initiatieven en globale ontwikkelingen, waarin aandacht voor mensen, omkeer in mensenlevens en inzet voor vrede en gerechtigheid zichtbaar worden.

TussenRuimte is niet institutioneel *ge*bonden, maar wel *ver*bonden met mensen en organisaties in de missionaire beweging die elkaar willen ontmoeten en bevragen over religieuze en culturele, economische en sociale grenzen heen.

TussenRuimte verschijnt viermaal per jaar en wordt uitgegeven in een samenwerkingsverband tussen de Nederlandse Zendingsraad (NZR), Missio België, de Verenigde Protestantse Kerk in België en uitgeefmaatschappij Kok ten Have Kampen.

© 2009 Uitgeverij Kok en de redactie van *TussenRuimte*
Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Redactie
dr. Hanneke Arts-Honselaar, Veerle Borremans, Karlijn Goossen MA, drs. Jaap Haasnoot, drs. Jaap Hansum, drs. Wout van Laar, dr. Lucien van Liere, Dineke Spee (voorzitter)

Beeldredactie
Maarten Haazebroek

Eindredactie
Marieke van der Giessen-van Velzen

Secretariële ondersteuning
Marion Popkema-van der Ven

Redactieadres
Redactie *TussenRuimte*, Postbus 8092, 3503 RB Utrecht
redactie.tussenruimte@antenna.nl
www.tussenruimte.com

Basis-layout
Peter Slager | Garage bno

Illustraties
Maarten Haazebroek (omslag, 11, 18-19, 27, 29, 41, 45), GDFL/CC-BY-SA (9), Wim de Vries (37), Herman Heijn (51) , Kors Peilman (62-63)

Abonnementenadministratie
Postbus 5018, 8260 GA Kampen
abonnementen@kok.nl

Abonnementsprijs
Een jaarabonnement kost in 2009 in Nederland € 35,00; in België € 36,00; in Europa € 40,00.
Een studentenabonnement kost € 26,00.
Losse nummers kosten € 10,00 (exclusief porto).
Een proefabonnement van twee nummers kost € 12,50.
Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal zes weken voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

Het Woord wordt web

De mens is een *homo digitalis* geworden. De virtuele wereld is niet meer weg te denken, ook niet uit kerk en moskee. Dit nummer van *TussenRuimte*, voorbereid door themaredacteuren Hanneke Arts en Karlijn Goossen, gaat nader in op de vraag wat de aanwezigheid van de digitale samenleving kan betekenen voor de religie.

Ineke de Feijter schetst in grote lijnen de ontwikkeling van de orale tot de digitale cultuur, waarbij de invloeden van militaire en commerciële aard niet te onderschatten zijn. De nieuwe digitale mediacultuur stelt grote uitdagingen aan religieuze gemeenschappen en instituten. Waarom is die ontwikkeling niet door iedereen meteen omhelsd, vraagt Erik Borgman zich af. De religieuze groepen die wel snel het belang van internet begrepen, en daarvan ook intensief gebruik maken, hebben doorgaans een sterk zendingsbesef. De 'enige ware islam' is in duizenden varianten op internet te vinden. Maar ook christenen weren zich op het web, zoals *podcast*-priester Roderick Vonhögen. Of kijk naar jongeren die met elkaar op *chat*-fora van gedachten wisselen over geloofszaken. Martijn de Koning en Johan Roeland noteren dat die generatie internet eerder ziet als godsgeschenk dan als domein van de duivel. Ook Peter Dekker, hoofd nieuwe media van de IKON, vindt dat het web religieuze discussies kan stimuleren. Dat kerken niet vaker samenwerken op internet, vindt Dekker onbegrijpelijk. Informatie kan op nieuwe wijze met elkaar gedeeld worden. Een voordeel dat in de academische wereld ook is ontdekt, getuige Hans van Driel in de rubriek 'Perspectief'.
Naast al deze zegeningen zijn er ook zorgen. Nieuwe media kunnen spanningen oproepen. Rima Barsoum, *programme executive* voor christen-moslimverhoudingen, heeft dat ervaren in het Midden-Oosten. En Rosalind Hackett schrijft over spannende gesprekken bij het verbod van de Nigeriaanse overheid om beeld- en geluidsmateriaal over genezingen en wonderen uit te zenden.

— Dineke Spee, redactievoorzitter

Spannende gesprekken in Abuja

Nieuwe media en religie in Afrika

Meer dan honderd deelnemers kwamen in juli 2008 in de Nigeriaanse hoofdstad Abuja bijeen voor een internationale conferentie over *New media and religious transformations in Africa*, vooralsnog enig in zijn soort op het Afrikaanse continent. Dit verslag geeft een indruk van de problemen waarmee men worstelt. Ze zijn soms niet te vergelijken met die van West-Europa.

Wetenschappers, mediadeskundigen en overheidsbestuurders bogen zich twee dagen lang over de vraag in hoeverre de nieuwe media de religie in Afrika beïnvloeden, hervormen en veranderen.
De conferentie bestond uit twee gedeelten. Eén deel met lezingen en workshops voor genodigden, en een ander deel dat voor iedereen toegankelijk was. Op donderdag 10 en vrijdag 11 juli kwam men bij elkaar in het Reiz Hotel. Daar werden gasten en eregasten welkom geheten, en vond de openingsceremonie plaats. Het eerste deel van de conferentie was gewijd aan presentaties en workshops over de nieuwe media in Afrika. Na afloop van, en in aansluiting op de ontmoeting werd op zaterdag 12 juli in het Sheraton Hotel een publiek forum gehouden, met soms stevige discussies.
De conferentie was een internationaal initiatief, resultaat van een samenwerkingsverband van CESACC, het Department of Religious Studies van de University of Tennessee en het African Studies Centre in Leiden.

Het Centre for African Culture and Communication (CESACC) is in 2003 opgericht. Het biedt een tweejarige master Pastorale communicatie en een master Ontwikkelings- en vredescommunicatie, die men kan volgen na een bachelor filosofie of theologie. Het instituut zetelt in Port Harcourt, Nigeria. Naast de bestudering van basisthema's als pastorale communicatie, conflict- en vredesbeheersing is er uitdrukkelijk aandacht voor journalistiek, radio, televisie en video.

Films over geloven

Als eerste inleider trad professor Stewart Hoover van de Universiteit van Colorado aan. Hij schetste in grote lijnen de ontwikkeling van het thema van de conferentie, waarna referent dr. Walter Ihejirika van CESACC de situatie in Nigeria en andere Afrikaanse landen tekende. De ontwikkeling van de nieuwe media in Afrika voltrekt zich in hoog tempo, en natuurlijk heeft dat invloed op religies als islam en christendom. Deze godsdiensten maken volop gebruik van de nieuwe media in hun wens gelovigen te bereiken of te bekeren. In de eer-

ste plenaire vragenronde werd dan ook gesproken over de invloed van het inzetten van deze nieuwe media in de godsdienst op het publieke debat.

Met de bijeenkomsten op donderdag en vrijdag beoogde de organisatie een wetenschappelijke stimulans te geven aan het onderzoek. Er waren meer dan vijftig notities te bespreken, verdeeld over tien werkgroepen. De notities leverden interessante etnografische gegevens op die nog om nadere bestudering vragen.

In de groepsbesprekingen was onder meer aandacht voor de snel groeiende religieuze videofilmindustrie met de daarbij behorende (zelf)censuur, voor de conflicten die ontstaan over het verspreiden van de religieuze boodschap, voor de toegang van religieuze minderheidsgroepen tot de media en voor de vraag naar de authenticiteit van het gebodene. Een brede verscheidenheid aan onderwerpen dus.

Enkele voorbeelden van vragen die de revue passeerden, zijn:
– Hoe kun je het medium film gebruiken om een abstract onderwerp als transcendentie door te geven?
– Er is een toevloed aan religieuze islamitische videofilms. Welke rol spelen vrouwen in deze Nollywood-producties? Komen zij achter hun sluier vandaan?
– Hoe wordt het medium televisie door christendom en islam gebruikt in de strijd

Welke rol spelen vrouwen? Komen zij achter hun sluier vandaan?

om elkaar bekeerlingen af te snoepen?
– Welke plaats heeft de gospelmuziek in dit spectrum? Kun je de tekst- en muziekvorm van de *rap* gebruiken bij het preken?
– Over preken gesproken: in de Nigeriaanse krant verscheen tussen 1960 en 2005 iedere vrijdag een islamitische preek. Welke in-

vloed hebben die preken gehad?
– Ook de Mohammed-cartoons werden besproken ...

Het onderwerp 'traditionele genezers en de media' was apart geagendeerd. Helaas waren er nauwelijks vertegenwoordigers van de traditionele godsdiensten aanwezig.

Geen wonderen op televisie

De conferentie werd op zaterdagmorgen afgesloten. Twee inleiders – professor Matthews Ojo uit Nigeria en dr. Muhammed Haron uit Botswana – gaven een voorzet voor het afsluitende plenaire gesprek. Deze bijeenkomst leverde spannende gesprekken op over het verbod van de Nigeriaanse overheid beeld- en geluidsmateriaal over genezingen en wonderen uit te zenden. De overheid werkt daarin belemmerend door religieuze organisaties de benodigde vergunningen niet of pas na veel moeite te verlenen. Verschillende deelnemers riepen de Nigeriaanse overheid op het basisrecht van het uitdragen van je geloofsovertuiging te respecteren en meer mediadiversiteit toe te staan.
In hoeverre mag een overheid zich met uitzendbeleid bemoeien? Mag een overheid deze beslissingen nemen? Het leverde scherpe vragen op. Dezelfde vragen kwamen 's middags opnieuw ter tafel, na het officiële slot van de conferentie.

Vrijheid van meningsuiting?

Aansluitend werd een publiek forum gehouden met twee rondetafelbijeenkomsten. Opnieuw kwam het probleem van vrijheid van meningsuiting versus geloofsovertuiging aan de orde.
Het bleek hoe moeizaam en delicaat het evenwicht is tussen de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van het uitdragen van je geloofsovertuiging. Een herkenbare vraag voor de Europese deelnemers.
Onder de deelnemers aan het publieke debat bevonden zich uitgevers van kranten,

journalisten, televisiepresentatoren, radioproducers, beleidsmakers uit de mediawereld en betrokken academici. Zij somden tal van gevoelige thema's op: religieuze advertenties en preken die als opruiend worden beschouwd, de verhouding tussen religieuze uitzendingen en de publieke programmering, een afgewogen verslaggeving bij religieuze conflicten en het belang van professionalisme bij mediagebruik.

Delicaat evenwicht tusssen vrijheid van meningsuiting en geloofsovertuiging

Het publieke debat op de zaterdag hield zich vooral bezig met de situatie in Nigeria; het onderzoeksdeel van donderdag en vrijdag presenteerde wetenschappelijke resultaten van deskundigen uit Ghana, Kenia, Uganda, Kameroen, Senegal, Ivoorkust, Botswana en Zuid-Afrika. Door deze brede deelname kon de wijze waarop de religieuze media in de diverse landen worden geregulleerd, goed worden vergeleken. Zowel overheden als uitzendende instanties handelen daarin verschillend. Het maakte bovendien de ongelijkheid duidelijk die is ontstaan door de vrije markt.

Samen eten en samen geloven

Vermeldenswaard is dat de deelnemers genoten van de maaltijden, die afwisselend in de Nationale Moskee en in het National Christian Centre werden geserveerd. Ze schiepen onvermoede mogelijkheden voor een interreligieuze dialoog. De open en zinvolle uitwisseling was daarmee tegelijkertijd een schoolvoorbeeld van de wijze waarop je met elkaar over geloofszaken kunt spreken. Men was het erover eens dat het onderwerp 'voor- en nadelen van moderne media' een belangrijk terrein van debat en algemeen belang voor alle religieuze gemeenschappen vormt. In Nigeria is ongeveer vijftig procent van de bevolking moslim; veertig procent is christen.

Bij de afsluitende bijeenkomst werd de wens geuit dat andere regio's in Afrika eenzelfde soort conferentie zouden beleggen. Verschillende deelnemers drongen erop aan met elkaar in contact te blijven, wellicht een werkgroep te vormen, met een website en een mailinglist, om met elkaar bronnen van onderzoek en onderwijs te delen. Vooral de jongere garde in Afrika zou profijt kunnen hebben van een bewuste en kritische kruisbestuiving tussen media en religie.

Dit artikel kwam tot stand dankzij de welwillende medewerking van Rosalind I.J. Hackett, hoogleraar van het Department of Religious Studies bij de University of Tennessee, Knoxville, Verenigde Staten. Zij is op dit moment president van de International Association for the History of Religions. Professor Hackett was samen met dr. Benjamin Soares (AFS) en dr. Walther Ihejirika (CESACC) initiatiefnemer en coördinator van de Abuja-conferentie. Rosalind Hackett doceerde enkele jaren aan Nigeriaanse universiteiten en verrichtte uitgebreid onderzoek naar de sinds de jaren zeventig complexe religieuze situatie in Nigeria.

— Vertaling en bewerking: Dineke Spee

Van oraal naar digitaal

Religie in een mediacultuur

Nieuwe mediatechnologieën worden toegejuicht en bejubeld, al sinds de uitvinding van de telegraaf in 1836. Een schets van de opeenvolgende 'communicatierevoluties' laat zien hoe groot de impact is van deze 'mediaculturen' op onze manier van werken, onze vrijetijdsbesteding, onze communicatie, ons taalgebruik, ons verstaan van identiteit, authenticiteit, waarheid, gemeenschappen, existentiële vragen, waarden en religie.

Toen Samuel Morse in 1836 de telegraaf had uitgevonden, moest deze nieuwe communicatietechnologie (zoals vele media-uitvindingen daarna) uitgelegd, gerechtvaardigd en geëffectueerd worden. Daarbij werd retoriek over het 'verhevene' van elektriciteit niet geschuwd. Die kwalificeerde de telegraaf in populaire tekeningen voor het volk als een bijna mythisch instrument met mogelijkheden waarbij de *sky* letterlijk niet meer de *limit* was. De ideologie van universalisme en vooruitgang kwam zo van het begin af aan diep in het bewustzijn van mensen terecht.
Ook religie deed daarbij een flinke duit in het zakje. Predikers uit die tijd spraken over 'de mysterieuze onzichtbare krachten' van dit nieuwe dat 'onder onze controle is gekomen', en van 'de spirituele oogst' die ging beginnen doordat 'gedachten nu reizen door magnetische kabels'. De discussie over de telegraaf werd niet gebaseerd op gewone feiten, maar, zoals communicatiewetenschapper James Carey zegt, als 'goddelijk geïnspireerd, met als doel de christelijke boodschap sneller en verder te verspreiden dan ooit, tijd overschaduwend en ruimte transcenderend, om de heiden te redden en de dag van de verlossing dichterbij te brengen'.

Daarmee werd de toon gezet in een lange rij van steeds terugkerende religieuze visies op nieuwe communicatietechnologieën als de brengers van humaniteit, vooruitgang, broederschap van alle mensen en het koninkrijk Gods. En op de rol van communicatie als transmissie. Sporen van beide zijn tot op de dag van vandaag terug te vinden in kerkelijke beleidsdocumenten over communicatie.
In het geval van de telegraaf was er ook nog een perfecte *match* van deze visie met de wetenschappelijke, commerciële en politieke ideologie (macht, winst, productiviteit en vooruitgang). Zo droegen de kerken niet alleen bij aan de onkritische acceptatie van dit nieuwe communicatie-instrument – met alle diepgaande implicaties en sociale en morele effecten –, maar ook aan de wor-

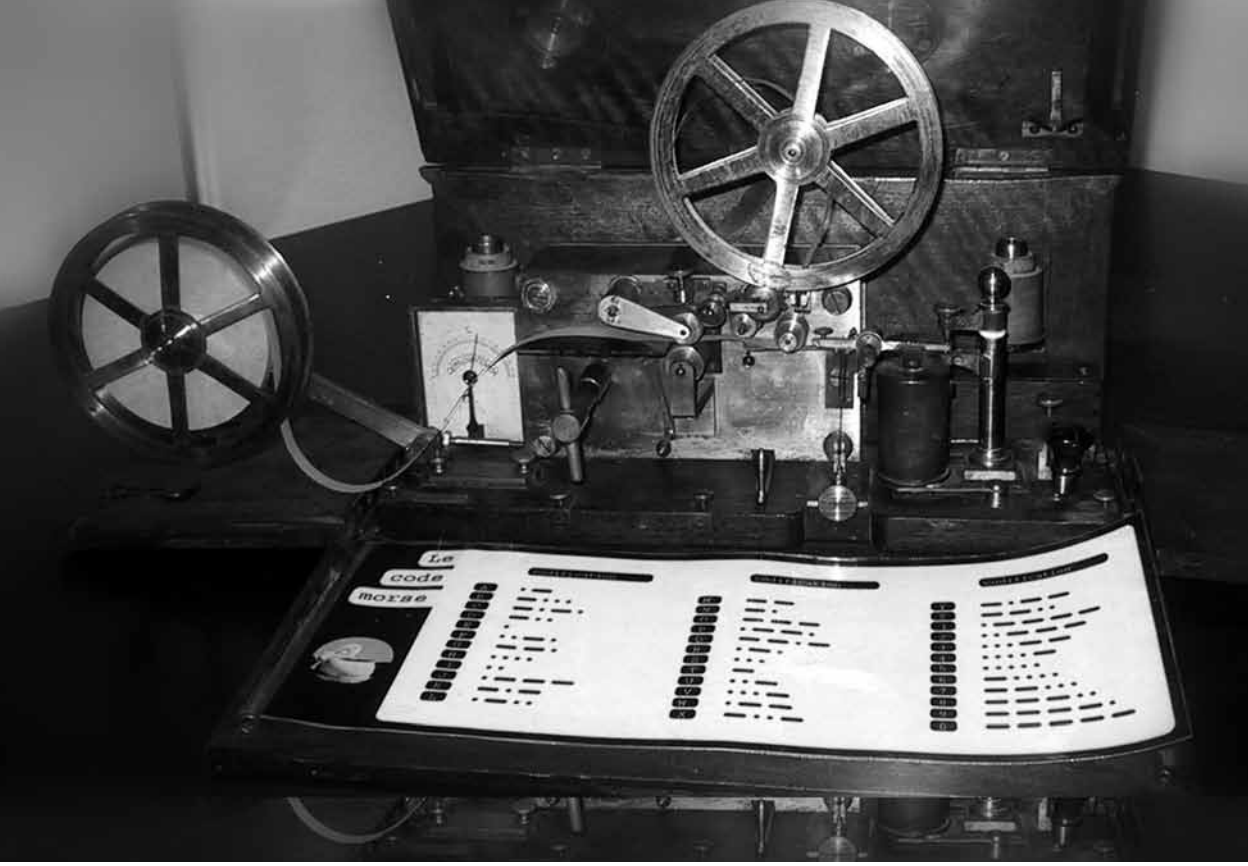

Morse-telegraaf

teling van de bijbehorende ideologie in het bewustzijn van het volk.

Keerpunt

De effecten van de nieuwe uitvinding op het leven van gewone mensen waren nochtans groot. Persoonlijke handelsrelaties werden vervangen door onpersoonlijke contacten. Prijzen werden niet meer bepaald aan de hand van lokale vraag en aanbod, maar afhankelijk van nationale markten. Nieuwe vormen van productie, management en administratie ontstonden. Organisatorische structuren veranderden, krediethandel deed zijn intrede, en postorderbedrijven kwamen op, evenals een nieuwe nationale middenklasse. Producten moesten gestandaardiseerd worden om aan gelijke kwaliteitseisen te voldoen.

De telegraaf speelde ook een grote rol in militaire zaken en in het opmaken van nieuwe wetten. Ook de taal veranderde. Toen de eerste 'persbureaus' opkwamen, gefaciliteerd door de telegraaf, werden objectiviteit, nationaal gestandaardiseerd en wetenschappelijker taalgebruik, routinecriteria voor nieuws en een efficiëntere organisatie de leidraad. De verslaggever verving de redacteur. En de correspondent, die zorg droeg voor analyse en achtergrond, moest zich nu houden aan 'de feiten'. Nieuws werd een (massa)product.
Ook de visie op communicatie veranderde. Het nieuwe lineaire 'transmissiemodel', gericht op expansie in de *ruimte*, verving oudere, door Carey 'religieus' genoemde visies die als doel hadden de maatschappij te handhaven in de *tijd* door datgene te repre-

senteren wat gezamenlijk werd geloofd. Het nieuwe communicatiemiddel was dus niet zomaar een middel, maar veranderde diepgaand het bewustzijn van ruimte en tijd (ook de tijdzones zoals wij die nu nog steeds kennen, ontstonden door het gebruik van de telegraaf). De telegraaf is volgens Carey dan ook een keerpunt in de communicatie.

Codes kraken

Veel communicatietechnologieën zijn in oorsprong en ontwikkeling ingebed in militaire en economische ontwikkelingen en machtsstructuren. De computer bijvoorbeeld werd oorspronkelijk ontwikkeld tijdens de Tweede Wereldoorlog (de ENIAC), onder meer om codes te kraken en zo precies mogelijk de baan van af te vuren projectielen te berekenen. Het latere eerste computernetwerk (ARPA-net) was bedoeld om het Pentagon een veilig communicatiesysteem te garanderen in geval van een nucleaire oorlog. Daaruit resulteerde het internet zoals wij dat nu kennen, nadat universiteiten en onderzoekslaboratoria de kennis gebruikten om een open netwerk te creëren door alle gebruikers met elkaar te verbinden via verschillende uitwisselingsroutes. De opeenvolgende behoefte aan nieuwe raketten, nucleaire en laser-wapensystemen, de wapenwedloop in de ruimte, de kruisraketten en computergestuurde precisiebombardementen en snellere netwerken tijdens de Golf-oorlogen (voor het eerst 'laptop-oorlog' genoemd), stimuleerden de ontwikkeling van nieuwe informatie- en communicatietechnologie verder.

Naast de militaire oorsprong is de verdere ontwikkeling en toepassing op commerciële basis een tweede machtsfactor en een rode draad door alle communicatietechnologische ontwikkelingen heen. Met als culminatiepunt de jaren negentig van de vorige eeuw. De belangrijkste trends sinds die tijd zijn: digitalisering en convergentie (het samengaan van allerlei technologieën), commercialisering op zeer grote schaal, concentratie van grote media-multinationals en globalisering. Tegelijkertijd (en daarmee verband houdend) op politiek en economisch vlak: deregulering, liberalisering van markten en privatisering.

Mediaculturen

Communicatietechnologie is dan ook niet 'neutraal' in uitvinding, noch in toepassing. Nieuwe media zijn niet alleen maar nieuwe *technieken* van communicatie, maar hebben een grote impact op onze manier van werken, onze vrijetijdsbesteding, onze communicatie, ons taalgebruik, ons verstaan van identiteit, authenticiteit, waarheid, gemeenschappen, existentiële vragen, waarden, religie enzovoort.
Zodra de dominante media in een maatschappij veranderen, veranderen niet alleen verkeerspatronen van communicatie (in onze tijd van eenrichtingsverkeer naar consultatie, conversatie en registratie, met alle problemen van dien voor de privacy), maar veel meer.
Meestal wordt over ontwikkelingen in nieuwe media gesproken in termen van 'communicatierevoluties'. Ik denk dat het adequater is van 'mediaculturen' te spreken, en ik onderscheid er zes:

– de orale cultuur;
– de schrijfcultuur (chirografie);
– de printcultuur (typografie);
– de elektrische cultuur (telegrafie, telefonie en cinematografie);
– de elektronische cultuur (radio en televisie);
– de digitale/cybernetische cultuur.

De focus verschuift

Interessante vraag is nu wat al deze opeenvolgende mediaculturen betekenen voor onze manier van denken over, en onze praktijk van communiceren. De hierboven genoemde verkeerspatronen van communicatie bijvoorbeeld brengen ook ieder een eigen rol van het publiek met zich mee (dat in het geval van lineaire communicatieopvattingen passief is). Ik let bij iedere cultuur op vijf punten: gebruikte technologie, de ontwikkelingen die daaruit volgen, de focus van de communicatie, autoriteit en inclusie.

Orale cultuur

In de orale cultuur verloopt communicatie via signalen, gesproken woord, drama, dans, muziek, tekeningen. Daaruit ontwikkelt zich kunst, retoriek, drama en dichtkunst (herhaling en reproduceren van geleerde kennis zijn belangrijk om te overleven). De focus is op traditie, spiritualiteit, ritueel en riten. Autoriteit is hiërarchisch (stamoudsten). En bloedband, afstamming en stam bepalen wie er wel of niet bij hoort.

Schrijfcultuur

In de schrijfcultuur (vanaf 3000 vóór Chris-

tus) zijn de technologieën hiëroglyfen, geschreven taal en geletterdheid. De ontwikkelingen die daaruit volgen, zijn onder meer wetenschappelijke observatie, esthetische kritiek, apologetiek en auteurschap. De focus is nu op monastieke orden, orthodoxie/heterodoxie, lineair en abstract denken en rationaliteit. Ego en individualisme komen meer op de voorgrond. Autoriteit is nog steeds hiërarchisch, maar wordt nu uitgeoefend door monarchie. Wie erbij horen, wordt onduidelijker; de bepaling door bloedband en stam verwatert.

Printcultuur

In de printcultuur (vanaf 1453) is de techniek die van de drukpers, fotografie, fotogravure en geschreven lands- en streektalen. De ontwikkelingen die daaruit volgen, zijn: romans, advertenties, traktaten, nieuwsjournalistiek, strips, catechismus, systematische theologie en bank-, verzekerings- en handelswezen. De focus is op publieke educatie, alfabetisme, politieke ideologie, kapitalisme en producten/artikelen. Met als gevolg: nationalisme, imperialisme, bureaucratisering en institutionalisering. Autoriteit wordt een mengeling van hiërarchie en democratie (revoluties en reformatie). Wie er nu bij horen, wordt bepaald door taal, staat en orthodoxie.

Elektrische cultuur

In de elektrische cultuur (vanaf 1840) worden telegraaf en radiotelegrafie bepalend. En verder telefoon, film en grammofoon. De ontwikkeling die daaruit volgt, is: objectiviteit, nieuwsfilms (bioscoopjournaals), animatie en cartoons, opgenomen muziek, platenbusiness, jazz. De focus is op publieke objectiviteit, oneindigheid, vooruitgang, monopolisering, snelheid, verbondenheid, mythe, informatiepropaganda, massa-entertainment, culturele hiërarchie en mogelijkheden. Autoriteit wordt democratisch/populistisch.

Elektronische cultuur

In de elektronische cultuur (vanaf 1919) zijn de communicatietechnologieën radio, televisie, magnetische opnamen, kabel- en satelliettelevisie, video, laserdisks, gps, nieuws ter plekke, praatprogramma's, soaps, situatie-comedy's en rock-'n-roll. Het accent ligt nu op entertainment, keuze/variëteit, mythe, centralisering, fragmentatie van kunst, imago, loyaliteit, toegang, publiek en bias/subjectiviteit. Autoriteit is nu populistisch en rebels. Wie erbij hoort, wordt bepaald door lifestyle, muziek, anti-autoritarisme en prosymbolisme.

Digitale cultuur

In de digitale/cybernetische cultuur (vanaf 1980) zijn de media de pc, gsm, videogames, directe satellietuitzendingen, optische opnamemogelijkheden, internet en digitale telefonie (ISDN). De ontwikkelingen die daaruit voortkomen, zijn digitaal: cd-roms, databases waarvan je informatie kunt ophalen, elektronische *chats*, virtuele realiteit. De focus ligt nu op capaciteit, controle, competitie, winst en deregulering. Autoriteit is nu een moeilijk concept. Je zou het als irrelevant kunnen kwalificeren. Wel zijn authenticiteit, continuïteit, gemak, interactiviteit, gebruiksvriendelijkheid en markten erg belangrijk. Wie

Chronologie van de communicatie-technologie van 1800 tot heden

1836 – telegraaf (Samuel Morse)
1846 – eerste persbureau (Associated Press)
1876 – telefoon (Alexander Graham Bell)
1888 – Kodak-camera (Eastmann)
1892 – kinetoscoop (Edison)
1895 – radiotelegrafie (Marconi)
1896 – filmcamera (gebroeders Lumière)
1927 – oprichting van de BBC (model van de latere publieke omroep)
jaren dertig – FM radio
jaren veertig – (commerciële) televisie, audiorecorder, de transistor en de eerste computer
jaren vijftig – kabeltelevisie, kleurentelevisie
1956 – videorecorder
1957 – eerste satelliet (Spoetnik)
1977 – interactieve kabeltelevisie
1980 – eerste consumenten-homecomputers
1981 – videosystemen
1983 – teletekst
1985 – mobiele telefoon
jaren tachtig – satelliettelevisie, camcorder, fax, internet
jaren negentig – *world wide web* en internet, interactieve televisie cd-rom, siliconenchip, glasvezel, stemherkenning, streepjescodelezer, 'smart cards' (winkel-, bank- en patiëntenpas)
eenentwintigste eeuw – het digitale tijdperk en dat van de cybernetica en de nieuwe 'humanoids'

er wel of niet bij horen, wordt nu bepaald door technisch ontwikkeld zijn, inkomen, *haves* en *have-nots* (niet alleen van techniek, maar ook van informatie en toegang daartoe), het irrelevant zijn van autoriteit en het wegvallen van 'eerbied' voor symbolen en 'excommunicatie'.

Overeenkomsten

Over de vraag welke overgang nu het meest bepalend is geweest, verschillen wetenschappers van mening.
Sommigen zien een grote omslag tijdens de schrijfcultuur. Daarvóór was de focus op tijd boven ruimte, en daarna was die voorgoed op ruimte boven tijd. Zij zien dan ook een graduele verschuiving van het handhaven van cultuur tijdens het orale tijdperk naar expansie in de ruimte en productie van goederen (al dan niet triviaal) in de digitale/cybernetische cultuur.
Anderen zien juist overeenkomsten tussen het orale tijdperk en de huidige tijd, in de vorm van een 'secundaire oraliteit'. Ook wij verstaan waarheid niet meer als iets abstracts, gedefinieerd door logica, objectiviteit en universaliteit, maar als iets waarin je participeert en wat functioneel wordt gedefinieerd zoals in de orale cultuur. Dat heeft gevolgen voor het omgaan met traditie en chronologie.
Ook wij eigenen ons informatie niet meer toe met één zintuig, maar met alle, en veel minder geordend dan in de printcultuur. Elektronische media presenteren een vorm van communicatie die visueel stimulerend en participerend is. Herhaling (repeterende mythen: reclame; stereotiepe karakteriseringen: soaps; vaste formules: nieuws) speelt daarin een grote rol, net als in de orale cultuur. Ook participatie en gemeenschap veranderen. Gemeenschappen en loyaliteiten zijn vloeiender geworden, en ook is er een andere relatie tussen lokaal, natio-

naal en globaal. Tot slot is er opnieuw een grens aan onze herinnering: deze keer niet door een beperking van informatie, maar juist vanwege de overvloed waarmee we worden overspoeld.

Uitdaging aan religie

Het mag evident zijn dat de nieuwe digitale mediacultuur grote uitdagingen stelt aan religieuze gemeenschappen en instituten en aan de theologie. Denken dat die uitdaging zich beperkt tot religieuze communicatie, is *wishful thinking*. Ook de publieke relevantie is in het geding, en de uitdaging gaat tot in de kern van hun bestaan. Konden kerk en theologie zich in de schrijf- en printcultuur prima handhaven (zelfs in het centrum van de macht), en in de elektrische/elektronische cultuur nog meedoen (zij het uiteindelijk steeds meer in de marge), in de digitale cultuur dreigen zij de boot te missen. Veel van hun ordening, structuren, beleid, vieringen en communicatie weerspiegelen nog altijd trekken van de printcultuur en lineaire communicatie. Theologen hebben veel op met boeken, maar weinig met de populaire mediacultuur (waarin ook kerkgangers zich overigens naar hartenlust mengen).
Aan deze mediacultuur wordt vorm gegeven door mediaprocessen (mediatisering), en zij wordt bepaald door digitale (massa)media en interactieve vormen van communicatie. Bovendien blijkt die mediacultuur religieuze structuren en dimensies niet alleen sterk te beïnvloeden, maar ook zelf in zich te dragen (mediarituelen, media-iconen, het gebruik van religieuze symbolen, elementen van gemeenschapsvorming – *virtual communities* – en identificatie, mythen, identiteit en zingeving). Mensen gebruiken media in toenemende mate ook in hun zoektocht met betrekking tot zingevingsvragen en in het actief vorm geven aan hun (religieuze) identiteit.
Bij die mensen en deze cultuur zal de kerk opnieuw aansluiting moeten zoeken. Kritisch, maar betrokken. Daarvoor zijn, naast de analyse van de digitale mediacultuur, zowel bijbels-theologische als communicatiewetenschappelijke gronden.

Gemiste kans

Uit mijn onderzoek naar West-Europese en internationale kerkelijke beleidsdocumenten op het gebied van communicatie[1] blijkt dat kerken weliswaar de mediacontext analyseren (en kritiseren), maar daarbij de religieuze implicaties van de mediacultuur volledig over het hoofd zien. Dat houdt verband met het grootste probleem van die documenten: de vrijwel totale afwezigheid van de rol van het publiek (en wat bijvoorbeeld communicatiewetenschappelijk onderzoek daarover te melden heeft, dat zich in de laatste twee decennia steeds sterker daarop is gaan richten in plaats van op media-effectstudies).
Dat resulteert in achterhaalde communicatiemodellen, die niet aansluiten bij de leefwereld van de mensen, noch bij de digitale mediacultuur. Een voorbeeld daarvan zijn kerkelijke websites, veelal ingericht als 'virtueel kerkblad'. Informatie door de zender staat voorop. Daarmee wordt de eigenheid van het medium noch de 'bezoeker' als gelijkwaardig subject recht gedaan.
Echte interactiviteit en echte dialoog zijn

niet mogelijk zonder daardoor ook zelf te veranderen. Niet alleen de beweging van binnen naar buiten, maar ook die van buiten naar binnen. De kerken betrekken de implicaties van de digitale mediacultuur ook niet op hun eigen identiteit of ecclesiologie, of de theologie, waardoor ze impulsen tot vernieuwing op dat terrein missen. Tot slot worden er geen financiële middelen vrijgemaakt (of geldstromen omgebogen) om communicatie werkelijk te zien als kern van kerk en theologie, en dus als prioriteit.

Misschien zou de kerk daarmee kunnen beginnen: vrijplaats van dialoog worden

Dat is een gemiste kans. Voor de kerk, maar bovenal voor de maatschappij en de wereld, die zeer dringend behoefte hebben aan ethische reflectie op de ontwikkeling en toepassing van nieuwe communicatietechnologie (wat te denken in dit verband van de oorverdovende stilte – ook in de kerk! – rondom de nieuwe cybernetische ontwikkelingen en de *humanoids*?), maar bovenal aan vormen van communicatie die in plaats van het debat de dialoog leren cultiveren. Misschien zou de kerk daarmee kunnen beginnen: vrijplaats van dialoog worden. In verbondenheid met de digitale mediacultuur. De kerk heeft er een wereld bij te winnen, en daarmee ook zichzelf.

Noot

[1] De conclusie daaruit is dat er nogal wat problemen zitten in het denken van de kerken over communicatie en media. Die problemen hebben onder meer te maken met de visie van de kerken op media (instrumenten), communicatie (lineair, van binnen naar buiten en top-down) en de populaire mediacultuur (scheiding tussen de kerk en 'hogere' cultuur enerzijds en het populaire, triviale 'lagere' van de mediacultuur anderzijds).

Literatuur

– James Carey, *Communication as Culture. Essays on Media and Society*, New York/Londen: Routledge, 1992 (1988);
– Ineke de Feijter, *The Art of Dialogue. Religion, Communication and Global Media Culture*, Berlijn: Lit Verlag, 2007;
– *Orality and Literacy. The Technologizing of the World*, New York: Routledge, 2002[2] (1982);
– Walter J. Ong s.j., 'Communications Media and the State of Theology', in Paul A. Soukup s.j., *Media, Culture and Catholicism*, Kansas City: Sheed & Ward, 1996 (1969), 3-20.

— Ineke de Feijter is universitair docent en coördinator van de masterspecialisatie Media, religie en cultuur aan de Theologische Faculteit van de Vrije Universiteit in Amsterdam. Haar onderzoek richt zich op het verstaan van de impact van de populaire mediacultuur op religieuze gemeenschappen en op de theologie; op het concept van dialoog en op ethische kwesties van de digitale globale mediacultuur en de publieke ruimte (als noodzakelijke voorwaarde voor dialoog en religieuze communicatie) en de bijdrage die religieuze gemeenschappen daaraan kunnen leveren. Trefwoorden hierbij zijn: religie, communicatie, mediacultuur, dialoog, communicatieve theologie.

Opnieuw bekijken

Isabel behoort tot het Ngobe-volk van Panama. Ze woont al negenenvijftig jaar in de vallei die haar en haar volk isoleert van het toeristische Boca del Torres. Ze had een stuk land dat ze samen met haar kinderen bewerkte. De botten van haar voorouders liggen er begraven.

De afgelopen jaren zijn honderden Amerikanen naar Panama-Stad gekomen. Een huis is hier vele malen goedkoper dan in de Verenigde Staten. Appartementencomplexen worden uit de grond gestampt. Ze willen a piece of the American dream, *en als hun dat binnen de eigen landsgrenzen niet lukt, dan maar erbuiten.*

Isabel is naar Panama-Stad gelokt om haar duimafdruk op een contract te zetten. Voor de negentig stuwdammen die de appartementencomplexen van stroom gaan voorzien, moet zij samen met honderdnegenendertig anderen haar land verlaten. Er is haar verteld dat ze heel veel geld krijgt. Isabel spreekt geen Spaans en kan niet lezen en schrijven.

'Ik was dom en naïef.' Haar hand gaat op en neer over de rug van de baby op haar arm. Ze ziet er aangeslagen uit, beproefd. 'Maar ik wil vechten voor mijn land, zodat mijn kleinkinderen een plek hebben om te wonen.' Ze kijkt me recht aan. Krachtiger nu, bijna fier. Op de achtergrond bewegen een paar medestrijders.
'We willen ons protest delen. We willen delen wat ons is aangedaan', staat met grote letters op hun spandoek.

De telefoon gaat. Ik zet een kopje onder mijn Senseo-apparaat.
Wanneer ik op 'opnieuw bekijken' klik, komen Isabel en haar medestrijders voor de tweede keer mijn huiskamer binnen. Opnieuw die twijfel en onmacht die ik zelf zo goed ken.
Ik kijk de kamer rond. Er moet hier nodig worden opgeruimd. Opeens dringt tot me door dat zij haar land kwijt is, haar thuis.
Dit inzicht komt nu ook weer los in haar. Onmacht maakt voorzichtig plaats voor kracht, strijdlust, verzet. 'Busquemos, pues, lo que contribuye a la paz y nos hace crecer juntos', *verschijnt onder het filmpje, dat bijna aan het einde is gekomen.*
Het duurt even voordat ik begrijp wat er staat. Dan dringt het tot me door: 'Laten we daarom streven naar wat de vrede bevordert en naar wat opbouwend is voor elkaar.'

— Hilde Abma werkt bij Solidaridad. Ze woonde een halfjaar in Bolivia, waar ze onderzoek deed naar de invloed van migratie op de religieuze identiteit van inheemse vrouwen.

Geef ons heden ons internet

Jongeren groeien op met internet en participeren actief in de virtuele wereld. De rubriek 'Debat' werpt deze keer de vraag op naar de impact van internet op de religiositeit van jongeren. Werken religieuze internetpraktijken vormend of hollen ze religieus besef en geloofsovertuiging onder moslim- en christenjongeren juist uit?[1]

Internet neemt een belangrijke plaats in in het leven van jongeren. Dit geldt ook voor religieuze jongeren. Voor een aantal van hen is internet ook van grote betekenis voor de wijze waarop zij hun religieuze praktijk gestalte geven. Zo is bekend dat jongeren die zich bezighouden met nieuwe, niet-geïnstitutionaliseerde vormen van religiositeit, zoals neopaganisme (een parapluterm voor moderne animistische of polytheïstische vormen van religie waarin teruggegrepen wordt op voorchristelijke 'heidense' bronnen) en Wicca, internet veelvuldig gebruiken als bron van kennis, als middel om zich te organiseren en als plek om online religieuze praktijken te beoefenen.

Godsgeschenk of duivels domein

Maar ook moslimjongeren en christelijke jongeren zijn actief op internet. In deze bijdrage richten we ons op die laatste twee groepen. Deze jongeren zijn opgegroeid met internet, en de virtuele wereld maakt deel uit van hun alledaagse leefwereld – een feit overigens dat niet in alle religieuze kringen positief gewaardeerd wordt. Vooral in orthodox-gereformeerde kringen, waarin media als televisie en radio van oudsher met argusogen worden bekeken vanwege hun vermeende kwalijke invloed, in het bijzonder op jongeren, is internet, dat als medium veel combineert van wat radio en televisie te bieden hebben, veelal letterlijk gedemoniseerd.

Pogingen binnen orthodox-gereformeerde kringen om de virtuele wereld van internet buiten de leefwereld van jongeren te houden, zoals de installatie van een filter dat bepaalde websites blokkeert, blijken weinig resultaat te hebben. Hoewel een afwijzende houding tegenover internet niet voorbehouden is aan orthodox-gereformeerden (traditionele *evangelicals* bijvoorbeeld wil-

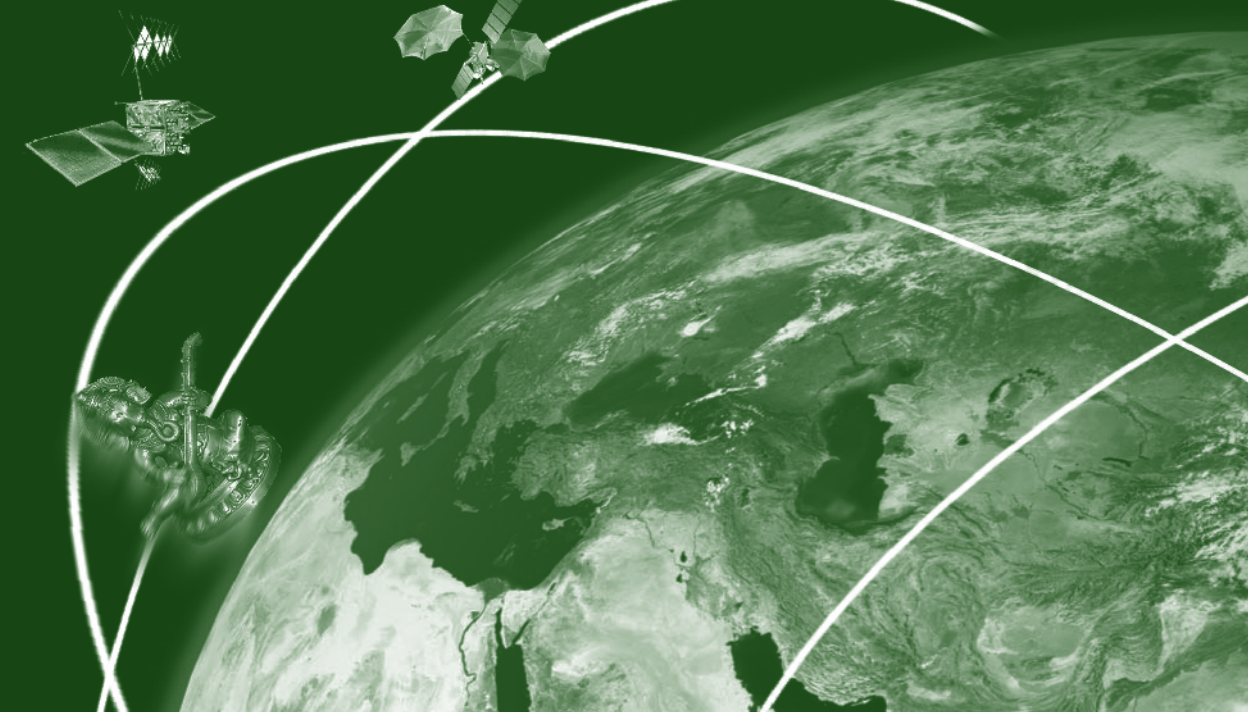

len nog weleens een vergelijkbare houding tentoonspreiden), blijkt uit het enorme aanbod van religieuze websites dat andere religieuze stromingen en groeperingen veelal een positievere perceptie van internet hebben. Zij zien vooral de voordelen van internet en maken dankbaar gebruik van het potentieel dat internet biedt. Niet alleen als informatieverstrekkend medium waarmee een religieuze organisatie of beweging zich kan profileren en geïnteresseerden van informatie kan voorzien, maar ook als virtuele plek waar religieuze gemeenschappen gevormd worden, religieuze overtuigingen bediscussieerd worden en religieuze praktijken kunnen plaatsvinden. Dit geldt ook voor moslims en andere dan orthodox-gereformeerde christenen. Weliswaar wordt er in moslimkringen alsook in bijvoorbeeld evangelicale kringen gediscussieerd over de gevaren van internet (zoals de pornoficatie van internet en – een gevaar dat vooral onder moslims zorgen baart – de aanwezigheid van radicale groepen), maar in het algemeen kan gezegd worden dat het merendeel van moslims en christenen vooral pragmatisch omgaat met nieuwe technologische ontwikkelingen. Anders dan onder orthodox-gereformeerde christenen roept internet bij hen veel minder religieus gefundeerde bezwaren op.

Religieuze stromingen en groeperingen hebben veelal een positieve perceptie van internet

Knip- en plaknetwerken

Het aantal religieuze websites is inmiddels schier oneindig. Ze variëren van aan religieuze organisaties gelieerde informatieve sites (zoals *pkn.nl* en *soennah.com*), weblogs (zoals *wijblijvenhier.nl* en *goedgelovig.nl*), videosites (zoals Godtube met zijn eigen *prayer wall* en Islamictube), discussiesites (zoals *marokko.nl*), MSN-groepen (zoals *islamenmeer*), *chatrooms*, databases waarin

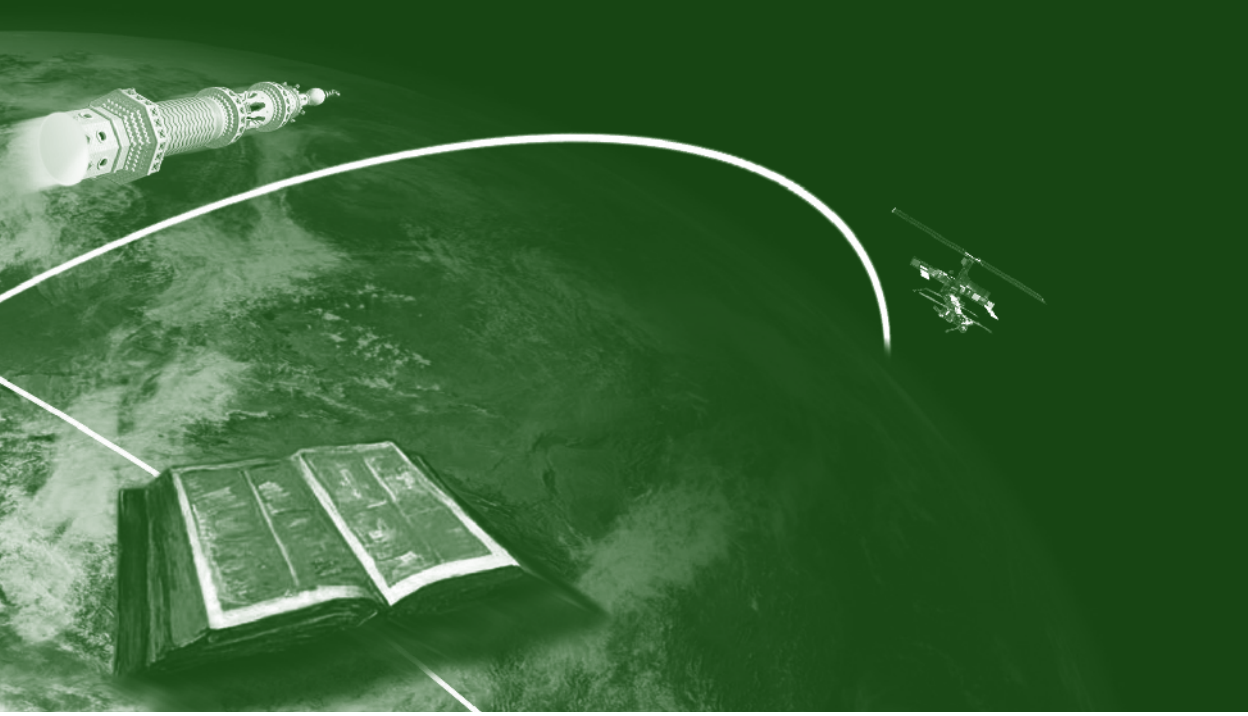

mensen antwoorden kunnen vinden op hun vragen (zoals *islamqa.com*), websites waar men de heilige Schriften kan lezen (*bijbelenkoran.nl*, *koranonline.nl*, *biblija.net*), podcasts (zoals die van de bekende katholieke priester Roderick Vonhögen, *mcfaith.nl*) en (niet zelden aan offline organisaties of gemeenschappen gelieerde) sites waarop een aantal van deze functies gecombineerd wordt (zoals *eo.nl/ronduit* en *jongkatholiek.nl*).
Daarnaast zijn gelovigen en religieuze organisaties actief op sites en in online-gemeenschappen die geen specifieke religieuze achtergrond hebben. Zo is, om een voorbeeld te noemen, de pentecostale jongerenorganisatie Soul Survivor te vinden op Myspace (*myspace.com/soulsurvivornl*), op de *photo sharing*-site Flickr (*flickr.com/photos/soulsurvivorholland*), op Facebook (*facebook.com*) en op Twitter (*twitter.com/soulsurvivornl*). En om een ander voorbeeld te noemen: zowel christenen als moslims zijn actief in het vorm geven aan en participeren in cyberkerken en cybermoskeeën in de online *role playing game* Second Life.

Al met al biedt internet een enorm repertoire van op jongeren gerichte religieuze sites. De vragen die daarbij opkomen, zijn: Wat betekent deze ontwikkeling voor de wijze waarop religiositeit onder jongeren gestalte krijgt? Wat zijn de consequenties van dit medium voor religie onder jongeren? Het antwoord hierop is nog niet zo

Wat zijn de consequenties van dit medium voor religie onder jongeren?

eenvoudig, omdat onderzoek hiernaar nog in de kinderschoenen staat. Er mag dan een enorm repertoire aan sites zijn: het is lang niet altijd duidelijk hoe, wanneer en waarom jongeren dit repertoire benutten, wat de specifieke invloed van het medium internet is op jongeren en hun religiositeit,

en hoe online religieuze activiteiten zich verhouden tot offline religieuze activiteiten.

Mondialisering en tradities

Het huidige onderzoek, en dan vooral het onderzoek dat onder jonge moslims is uitgevoerd, geeft niettemin enig inzicht in de impact van internet op de religiositeit van jongeren. We beperken ons hier tot twee in het oog springende aspecten: allereerst de wijze waarop internet voorziet in bredere, bovenlokale religieuze netwerken, en ten tweede de verandering in de betekenis van religieuze tradities.

Met internet en andere nieuwe media ontwikkelt zich een samenleving waarin tal van mondiale netwerken mee bepalen wat er op lokaal niveau binnen de persoonlijke levenssfeer van mensen gebeurt. Tekenend onder jonge moslims bijvoorbeeld is het contact dat enkele jonge salafistische (tot de fundamentalistische stroming behorende) moslims uit Den Haag via internet contact zochten met een geleerde in Jemen om hem om advies te vragen over de kritische uitspraken die een imam van een andere salafistische stroming in hun woonplaats had gedaan over Ayaan Hirsi Ali. Op deze manier wordt een lokaal thema (het Nederlandse islamdebat) mondiaal door de acties van die jongeren, met als gevolg dat de mondiale debatten tussen de verschillende salafistische bewegingen een lokaal tintje krijgen, en omgekeerd dat lokale debatten bepaald worden door mondiale invloeden. De netwerkachtige structuur van online gemeenschappen worden op deze manier gekenmerkt door een wisselwerking tussen mondiale en lokale thema's en religieuze gezaghebbers.

Een tweede aspect dat wij hier kort willen aanduiden, is een bepaald type re-traditionalisering. Internet biedt jongeren bij uitstek de mogelijkheid om zich los te maken en kritisch te verhouden ten opzichte van

Internet biedt jongeren bij uitstek de mogelijkheid zich los te maken

bestaande religieuze tradities. Dit heeft echter niet per se de-traditionalisering tot gevolg. Immers, dat jongeren zich mogelijkerwijs losmaken van bestaande tradities, wil nog niet zeggen dat zij zich buiten iedere traditie plaatsen. Integendeel. Veelal scheppen zij, in aansluiting bij bestaande tradities, nieuwe tradities die samenhangen met hun eigen leefwereld. Zo zoeken veel Marokkaans-Nederlandse moslimjongeren naar uitspraken van imams die zich, naar het lijkt, niet aanpassen aan de Nederlandse omstandigheden. Tevens moeten deze imams de islam ontdoen van wat jongeren zien als specifieke Marokkaanse tradities, omdat die ongeschikt zouden zijn voor de Nederlandse samenleving. In de vragen die jongeren aan deze imams stellen, richten zij zich vaak precies op die aspecten die in Nederland van belang worden geacht, zoals de positie van de vrouw. Tegelijkertijd proberen zij een kritische houding ten opzichte van de Nederlandse samenleving te bewaren. Wat deze jongeren

doen, is derhalve voor buitenstaanders een soms tegenstrijdige en verwarrende combinatie van afstand nemen van de Nederlandse samenleving en er tegelijkertijd middenin proberen te staan. Zij zoeken naar heldere antwoorden, die gegeven moeten worden op basis van 'bewijzen': oorspronkelijke koranverzen of uitspraken van de profeet die het antwoord moeten ondersteunen. De islam wordt gereduceerd tot een rij van heldere *do's* en *don'ts*, waarbij standpunten binnen de islamitische tradities die veel genuanceerder zijn, weggelaten worden.

Erosie of aansluiting?

Beide voorbeelden hierboven zijn ontleend aan onderzoek onder moslimjongeren. De vraag is of dergelijke analyses ook opgaan met betrekking tot christelijke jongeren. Vooralsnog moeten we het antwoord op deze vraag schuldig blijven. Ook christelijke jongeren hebben een repertoire van sites tot hun beschikking waarop verschillende van de voor hen relevante thema's en vragen met betrekking tot leefstijl, relaties en geloof besproken worden. Jongeren kunnen zich op deze sites anoniem en vrijelijk, buiten de directe invloedssfeer van ouders, predikanten, jeugdleiders en docenten, laten informeren over allerhande religieuze items. Via deze sites kunnen zij kennis opdoen van overtuigingen die mogelijkerwijs aansluiten bij die van de eigen lokale religieuze gemeenschap, maar ook van overtuigingen die daarvan afwijken. Het is vervolgens niet onaannemelijk dat dergelijke sites van invloed zijn op de religieuze overtuiging en praxis van deze jongeren, al is het de vraag waarin deze invloed dan precies gelegen is. Brengt internet een erosie van plaatselijke tradities en een inperking van de invloed van de directe 'significante' anderen met zich mee? Geeft het aanleiding tot experimenteer- en zoekgedrag met een ten opzichte van de offline omgeving afwijkend product, dat vervolgens van invloed is op de offline religieuze praxis van jongeren? Of – om een andere suggestie te noemen – zijn de online activiteiten van christelijke jongeren veeleer in overeenstemming met hun offline bestaan, en kiezen zij die online activiteiten die aansluiten bij hun offline religieuze identiteit?

Noot

[1] Deze bijdrage is mede gebaseerd op Martijn de Koning en Jan van der Stoep, 'Media', in Meerten ter Borg, Erik Borgman, Marjo Buitelaar en Rob Plum (redactie), *Handboek Religie in Nederland. Perspectief – overzicht – debat*, Zoetermeer: Meinema, 2008, 516-530.

— Martijn de Koning, antropoloog, was verbonden aan het International Institute for the Study of Islam in the Modern World (ISIM Leiden). Momenteel is hij werkzaam bij de afdeling Arabisch en Islam aan de Radboud Universiteit Nijmegen. In 2008 is hij gepromoveerd op het onderzoek *Zoeken naar een 'zuivere' islam. Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims.*
— Johan Roeland is als onderzoeker werkzaam aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en aan het lectoraat Morele Vorming van de Gereformeerde Hogeschool Zwolle. Binnenkort verdedigt hij zijn proefschrift *Selfation. Dutch Evangelical Youth between subjectivization en subjection.*

What you see is what you get

Podcast-priester Roderick Vonhögen

Wie informatie zoekt over het thema 'religie en nieuwe media', komt al snel de naam van podcast-priester Roderick Vonhögen tegen. Het levende bewijs dat de kerk en nieuwe media heel goed kunnen samengaan.

Het is voorjaar 2005. Roderick Vonhögen, priester met een voorliefde voor het medium radio, is in Rome. Hij is uitgenodigd om op een congres te spreken over nieuwe media in de katholieke kerk in Nederland. Goed voorbereid, met opnameapparatuur en een iPod, is hij naar het zuiden afgereisd.

Op de eerste congresdag komt het bericht dat de gezondheid van paus Johannes Paulus II snel verslechtert. Vonhögen gaat met zijn recordertje het Sint-Pietersplein op, praat met mensen en officials, registreert en signaleert. Nog diezelfde dag zet hij wat hij aan nieuws verzameld heeft, op internet.

Als priester had hij toegang tot meer plekken dan anderen. Zo was hij bij de requiemmis die na het overlijden van de paus werd gecelebreerd. Hij nam de gelegenheid te baat om ook daar opnamen te maken. 'Alle kardinalen waren naar Rome gekomen, en ik stond tussen hen in. Ik ben handen gaan schudden en gaan opnemen.' Een mailtje naar Adam Curry, BN'er en een van de eersten met een *podcast*, zorgde ervoor dat de bijdragen van Vonhögen massaal gedownload werden.

Achteraf gezien vormen deze Sint-Pieterspleinuitzendingen het begin van *The Catholic Insider*, de podcast die Vonhögen zou opzetten. Hij nam zijn luisteraars mee door Rome, op excursie langs allerlei bezienswaardigheden, en tipte onderweg leuke restaurants. Vanaf het begin was zijn uitgangspunt: gewone zaken, bekeken door de bril van een katholieke priester. Geen onderwerp is hem dan ook te onbelangrijk of te min.

Star Wars

Vonhögen (1968) is in 2005 door het bisdom Utrecht benoemd als priester met een speciale opdracht: kerk en nieuwe media. Hij studeerde filosofie en theologie in Leuven, Utrecht en Brussel en volgde daarna sociale communicatiewetenschappen in

Een *podcast* is een audio-uitzending die als mp3-bestand wordt aangeboden via een download van een website of een *rss-feed*. Podcast betekent letterlijk: uitzending op je iPod. Je hoeft echter geen iPod te bezitten, zelfs geen mp3-speler, om ernaar te luisteren. Beluisteren kan ook via een mediaspeler op de pc.

Rome. De belangstelling voor communicatie was er al vroeg. Hij was al vanaf zijn twaalfde jaar geïnteresseerd in computers en ontwikkelde een hevige passie voor *Star Wars*. Dat resulteerde in een van de grootste *Star Wars*-sites in de wereld. Tienduizenden bezoekers per dag(!) bezochten de site. Hij kreeg zelfs een uitnodiging om in de studio's van *Star Wars*-regisseur George Lucas rond te kijken. Maar zijn liefde voor radio ontstond toen hij tijdens zijn verblijf in Rome colleges van de directeur van de Engelse afdeling van Radio Vaticaan volgde.

Ontmoeting

De uitzendingen van de podcast-priester vanaf het Sint-Pietersplein leidden tot *The Catholic Insider*. Daarna breidde hij zijn werkzaamheden uit naar het platform Star Quest Production Network (SQPN, *www.sqpn.com*). Het is een wereldwijd netwerk met vele verschillende podcasts. Merendeels jonge katholieken verspreiden er via audio- en videoprogramma's, websites en weblogs het katholieke geloof. De naam SQPN verwijst naar een bijbels beeld. Zoals de ster van Betlehem de magiërs naar de nieuwgeborene leidde, zo leidt de ster van SQPN naar een ontmoeting met Jezus, zegt Vonhögen. Hij kwam met zijn gebruik van podcasting onder meer in *Het elfde uur* en *De wereld draait door*. In 2008 werd zijn ontbijtshow genomineerd voor de 2008 People's Choice Podcast Awards. Maar het gaat hem om de luisteraars. En zij zijn enthousiast. 'Door de podcast van Father Roderick kreeg ik een reëler beeld van de katholieke kerk.'

Aanvankelijk was de podcast in het Engels, maar al snel volgde de vraag naar Nederlandstalige uitzendingen. Die zijn sinds vorig jaar te vinden op *www.katholiekleven.nl*. En sinds 2008 verzorgt hij voor het *Katholiek Nieuwsblad* de column 'Eerste Hulp'. Iedere werkdag beantwoordt hij daarin vragen op geloofsgebied, zoals hij dat ook doet in zijn Engelstalige podcast 'The Daily Breakfast'.
Een paar voorbeelden van de vragen die hem gesteld worden: Wat gebeurt er met de gezegende as die overblijft op Aswoensdag? Hoe denkt de kerk over het scheppingsverhaal? Was Petrus getrouwd?
Met deze 'Eerste Hulp' wordt een brug geslagen tussen het leven van alledag en religie. Mensen die nauwelijks een band hebben met de kerk, worden bereikt. Er komen ook vragen van niet-katholieken. Het medium werkt dwars door en over kerkgrenzen heen.

Aanhaken

Welke succesfactoren spelen een rol bij de missionaire podcast? Allereerst moet gezegd worden dat Vonhögen absoluut niet

kiest voor een prekerige aanpak. Daar gelooft hij niet in. Hij gaat ervan uit dat mensen zelf op zoek zijn naar antwoorden op vragen. En als hij kan meedenken over de antwoorden, is hem dat genoeg. Vonhögen: 'Als je gedreven wordt door nieuwsgierigheid, kun je zelf je antwoorden vinden.' Tegelijkertijd schaamt hij zich niet voor zijn geloof, om met de apostel Paulus te spreken. Op foto's staat hij consequent met het witte priesterboordje om. Als je hem benadert, weet je dat je je wendt tot een gelovig en christelijk mens. *What you see, is what you get*.

Vonhögen vindt het gebruik van podcast zo goed omdat het uitgaat van het principe dat de luisteraars kunnen aanhaken op een moment dat zij zelf kiezen. Het contactmoment is geheel op maat gemaakt. Het is bovendien een goedkope manier om duizenden mensen te bereiken. En het nieuws bereikt de gebruikers direct, zonder filter ertussen. Podcast is een persoonlijk en interactief medium.

'Father Roderick' is iemand die een neus heeft voor wat er in de samenleving gaande is. Hij schrijft snel en met humor. En hij heeft de enorme discipline om iedere dag opnieuw het internet op te zoeken en zijn bijdrage te leveren.

Nieuwe community

Het twitteren is de jongste loot aan de communicatieboom: ultrakorte berichten rondom een mini-weblog verspreiden. Een voorbeeld van 8 maart.

- Starting my 11 mile run before Mass this morning.
  http://twitter.com/FatherRoderick/statuses/1295487304
- Tired and soaked by rain after an 11 mile run in 1 hour 34 min. 8:34 min/mile. Burned 1420 calories and the day hasn't even started yet!
  http://twitter.com/FatherRoderick/statuses/1295706486
- Getting ready for a long afternoon of podcasting after Mass. Join me live at http://ping.fm/oaBOj.
  http://twitter.com/Father Roderich/statuses/1296117516
- One show recorded, nine to go. Alternating between the Daily Breakfast and my Dutch show. http://ping.fm/oaBOj
  http://twitter.com/FatherRoderick/statuses/1296315028
- Ack! Another Windows 7 blue screen of death right after recording my third podcast.
  https://explore.twitter.com/FatherRoderick/status/1296596428

Het gaat Vonhögen om het bouwen van netwerken. 'Netwerken bouwen doen we als kerk natuurlijk al tweeduizend jaar. In die zin is wat ik doe, helemaal niet nieuw. Alleen de middelen bij deze *community building* zijn nieuw. Ik hoop een zwaan-kleef-aan-effect te bewerkstelligen. De nieuwe media kunnen mensen met elkaar verbinden op een manier die vroeger niet bestond. Resultaat is een echt nieuwe *community*, en niet alleen een rooms-katholieke.'

— Dineke Spee is voorzitter van de redactie van *TussenRuimte*.

Gods heil en internet

Toen eenmaal duidelijk was dat radio een massamedium zou worden, brandde er onmiddellijk een strijd los om de toegang ertoe. De kerken en hun organisaties waren er snel bij om hun boodschap via de ether te verspreiden. Bevreemdend was daarom de langzame start van de kerkelijke presentie op internet. Hoe vervult Gods Geest intussen het wereldwijde web?

In Nederland leidde de run de ether in uiteindelijk tot een uniek omroepbestel, waarin maatschappelijke en religieuze stromingen rechtstreeks zeggenschap hebben over wat er via de radio en later via de televisie wordt uitgezonden. Hoewel vertegenwoordigers van de levensbeschouwelijke zuilen nog lang geprobeerd hebben te voorkomen dat hun achterban serieus naar de stem van anderen zou luisteren, zagen ze blijkbaar in dat het van belang is in het publieke gesprek en de publieke presentie te investeren.

Geen woord voor de wereld?

Wie dit bedenkt, zal het bevreemden dat de gevestigde kerken bij de opkomst van internet en *world wide web* zo weinig alert gereageerd hebben. Was het omdat radio- en televisiezendtijd schaars zijn en de ruimte op internet onbeperkt, dat men niet zag dat hier iets was dat de inzet waard was? Het heeft zeker ook te maken met de veranderde positie van de kerken zelf, en met hun bescheidener zelfbeeld. Denk bijvoorbeeld aan de felle wijze waarop aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw gestreden is voor de mogelijkheid van eigen katholiek en protestants onderwijs. En vergelijk dat eens met het volkomen gebrek aan initiatief van religieuze

Bij de opkomst van internet hebben de gevestigde kerken weinig alert gereageerd

kant bij het oprichten van kinderdagverblijven. De kerken zijn in ieder geval in Nederland blijkbaar gaan geloven dat hun taak bestaat in het levend houden van de persoonlijke inspiratie van hun steeds kleiner wordende achterban. Wie niet gelooft een woord voor de wereld te hebben, investeert

niet in mogelijkheden om dat woord te verspreiden.
De religieuze groepen die wel snel het belang van internet begrepen hebben en daar ook intensief gebruik van maken, hebben doorgaans een sterk zendingsbesef. De 'enige ware islam' is in duizenden varianten op internet te vinden. Christenen die menen dat alleen bekering tot hun variant

De 'enige ware islam' is in duizenden varianten op internet te vinden

van de Boodschap kan redden, brengen hun positie militant naar voren. Soms met opmerkelijk succes. Zo wist een bisschop in de Verenigde Staten tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezingen wereldwijd in de pers gehoor te vinden met de boodschap dat rooms-katholieken niet op Obama konden stemmen vanwege diens opvattingen over abortus en euthanasie. Dat deze boodschap niet afkomstig was van de rooms-katholieke bisschoppen van de Verenigde Staten, verdween uit het zicht. Evenals de massale katholieke steun voor, en de grote katholieke invloed op Obama's campagne, die sterk gericht was op herstel van solidariteit en gemeenschap en daarin aansloot bij een krachtige lijn in het katholieke sociaal denken.

Religieuze realiteit

Maar om de langzame start van de kerkelijke presentie op internet te begrijpen moeten we verder kijken. Religie was, zo kun je zeggen, vanaf het begin op twee manieren op internet aanwezig. Allereerst doordat groepen getuigden van hun overtuiging dat hun traditie of hun geschriften een waarheid bevatten die iedereen moest kennen. Ten tweede – en dat is veel interessanter – doordat individuen en groepen het internet zelf als een religieuze realiteit beschouwen. Dat het *world wide web* op ongekende schaal verbindingen mogelijk maakt, wordt dan gezien als teken van een kwalitatief nieuwe fase in de menselijke cultuur. Eindelijk kunnen de mensen van goede wil hun krachten werkelijk verenigen en duisternis en kwaad verslaan. Deze *new age*-achtige symboliek, die het internet zelf religieuze betekenis toekent en het dus niet alleen ziet als middel om religieuze betekenis te communiceren, laat zich in afgezwakte vorm ook herkennen in de visie achter een project als Wikipedia. Door de directe onderlinge verbinding van miljoenen mensen en hun mogelijkheden en inzichten ontstaan ongekende mogelijkheden.

Nieuwe stadswijk

Ook voor wie de euforie daarover niet of onder reserve deelt, wordt hiermee iets belangrijks gezegd. Media zijn nu juist geen media in de letterlijke zin, geen middelen om iets anders, bijvoorbeeld een tevoren vaststaande boodschap, te communiceren. Hun bestaan verandert de wereld. Zij vormen een eigen, in belangrijke mate autonoom onderdeel van de wereld. Wie internet beschouwt als een combinatie van een snellere en efficiëntere manier om het postverkeer te organiseren – e-mail – en een proliferatie van de mogelijkheden om boodschappen te verspreiden – het *world*

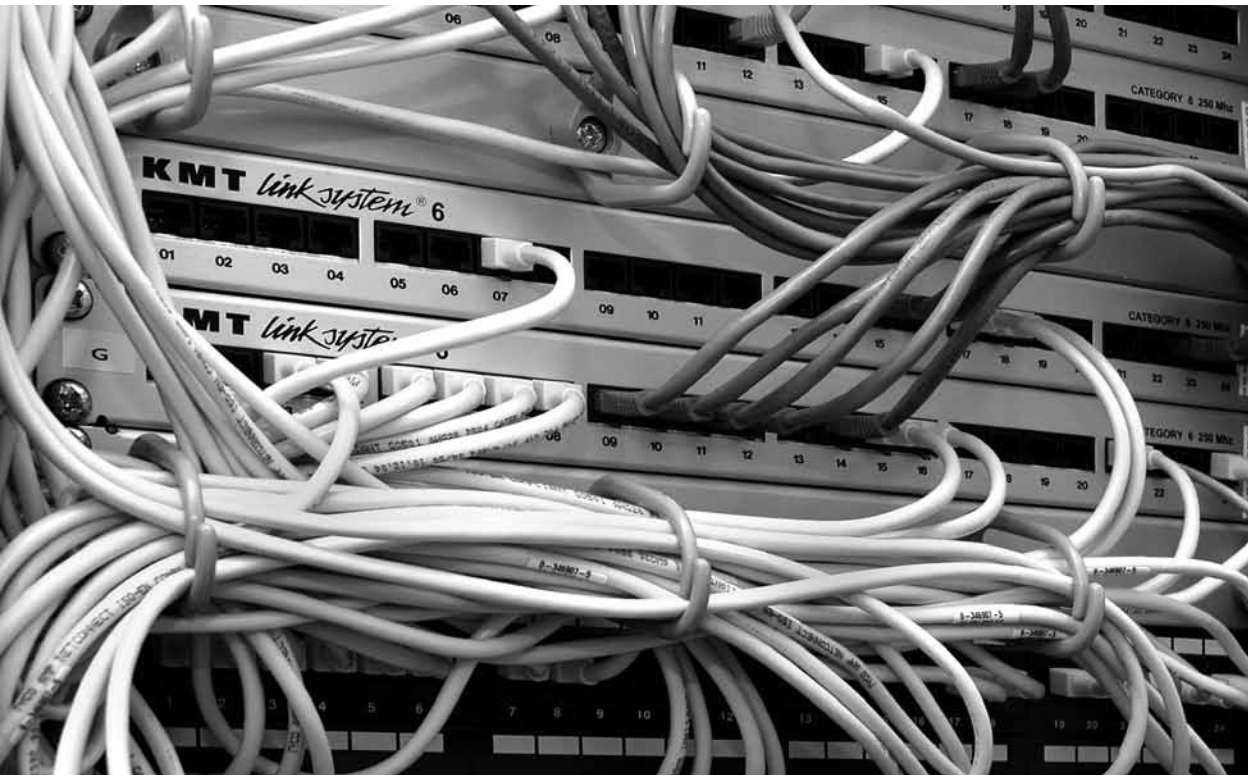

wide web als verzameling virtuele kranten, tijdschriften en reclamefolders –, kijkt oppervlakkig.
In sommige opzichten is internet veeleer een nieuwgebouwde stadswijk van een tot nu toe onbekend soort. Het wonderlijke is dat wij daar, zonder dat we verhuisd zijn, allemaal wonen, maar tegelijkertijd ook nog in onze oude wijk verblijven. Het bijzondere van de nieuwe stadswijk is enerzijds dat iedereen ieders buur is. In de straat waar ik woon zijn alle mensen ongeveer zoals wij. Er zijn alleen winkels die ons soort mensen geacht wordt te bezoeken. Wie een tatoeage wil laten zetten, moet naar een ander stadsdeel. Wanneer ik daarentegen op het net surf, kan één typefoutje de goorste porno op mijn scherm brengen. Mijn *browser* brengt mij regelmatig de intieme zielenroerselen onder ogen van mensen die ik in het gewone leven nooit tegenkom. Anderzijds kan ik op het net vrij kiezen welke contacten ik wel en niet wil, terwijl ik de buren in mijn straat niet kan ontlopen, en wij onvermijdelijk invloed hebben op elkaars leefwereld. Daar staat tegenover dat ik op het web veel minder makkelijk kan bepalen bij welke van het oneindig aantal buren van allerlei slag mijn kinderen binnenwandelen.

Vlees geworden

Wie denkt een boodschap te hebben die in zichzelf waar is en voor iedereen van

levensbelang, kan zich gedragen als willekeurig welke andere aanbieder van goederen of diensten. Hij of zij moet zorgen in de aandacht te komen, vervolgens mensen nieuwsgierig maken, zodat zij de aangeboden producten met interesse gaan bekijken, en ervoor zorgen dat het product zelf zo goed mogelijk voldoet – of minstens lijkt te voldoen – aan de veronderstelde wens van de klant. Een sekte als de Jehova's getuigen wierf ook in het pre-internettijdperk al nieuwe gelovigen door de werkwijze van de huis-aan-huisverkoper over te nemen. *New age*-cursussen ter redding van lichaam en ziel worden vaak commercieel aangeboden. De *mainstream*-kerken zijn op dit punt eerder terughoudend. Dit heeft goede redenen. Het christendom heeft niet een methode in de aanbieding die mensen, ongeacht hun situatie, vanzelf tot geluk en heelheid brengt. Volgens de Bijbel toont de mens zich beeld Gods als hij zoals God zorgzaam is voor de schepping en opkomt voor de zwakken en bedreigden in de samenleving. Wat dit betekent, hangt af van de situatie waarin de gelovige zich bevindt. Zij of hij moet daarom in haar of zijn eigen context de betekenis ontdekken van het geloof dat de aarde van God is en dat – zoals het Nieuwe Testament zegt – Gods bevrijdende aanwezigheid met het leven, de dood en de verrijzenis van Jezus de menselijke situatie fundamenteel veranderd heeft. Het is sindsdien mogelijk je bewust te laten inschakelen in een beweging die al is ingezet en in de richting gaat van bevrijding, betekenis en levengevende gerechtigheid. Want de wereld is daarin al ingeschakeld. Voor werkelijk betekenisvolle omgang met internet door de kerk is daarom een christelijke visie nodig op de wereld, waarbij internet gezien wordt als specifiek onderdeel van de wereld, niet als eenvoudigweg een middel om een visie op de wereld te verbreiden. Scherp gezegd: de eerste vraag moet niet zijn hoe Christus via internet te verkondigen valt, maar waar Christus op internet aanwezig en te vinden is. Het

Het christendom heeft geen methode die mensen vanzelf tot geluk en heelheid brengt

christelijk geloof laat zich samenvatten in de belijdenis dat Gods woord is vlees geworden – dat wil zeggen: zich heeft verbonden met de dubbelzinnige, gebroken en zondige wereld waar wij mensen onvermijdelijk deel van zijn. Internet is deel van dit 'vlees' en getuigt uitbundig van de dubbelzinnigheid die dit impliceert. Alleen als duidelijk is in welke zin het Woord ook in internet geïncarneerd is, kan dit Woord ook naar behoren op internet worden verkondigd.

Vele varianten

Er is inmiddels veel kerkelijkheid en kerk op het internet te vinden. Er zijn nieuws- en mededelingensites van kerken, lokaal en landelijk, van kerkelijke organisaties, van religieuze orden en congregaties, van individuele religieuze gemeenschappen, van gemeenten en parochies, van uitgevers en boekhandels. Ze zijn er officiëler en minder officieel. Ze zijn er met veel en met weinig pretenties. Ze zijn er met een laag profiel en

er zijn er die zichzelf een centrale functie toebedelen bij het zichtbaar maken van wat kerk is en betekent. In deze zin is het trage begin inmiddels wel goedgemaakt.

Alles is er inmiddels te vinden. Er is zelfs virtueel kerkbezoek mogelijk

De Bijbel, de werken van grote theologen uit het verleden, pogingen om in een preek of een overweging de wereld van vandaag in het licht van het evangelie te plaatsen: het is er inmiddels allemaal te vinden, vaak in vele varianten. Er is zelfs virtueel kerkbezoek mogelijk, zowel uit toeristische overwegingen als ter bevrediging van religieuze behoeften. Vieringen zijn via internet te volgen, kaarsen zijn op internet op te steken, de rozenkrans kan via internet worden gebeden. Op mijn bureaublad thuis staat een afbeelding van Dominicus, de stichter van de religieuze orde waartoe ik behoor; op dat op mijn werk staat Thomas van Aquino. Beide afbeeldingen zijn gekopieerd van internet. Met één klik kan ik de bijbellezingen oproepen die de rooms-katholieke kerk voor de desbetreffende dag ter lezing aanreikt. *Katholieknederland.nl* voorziet in mijn behoefte aan kerkelijk nieuws, *dominicanen.nl* laat mij delen in wat de andere leden van de Nederlandse tak van de dominicaanse beweging bezighoudt. Ik

heb, zoals de meeste mensen, sites die functioneren als een soort dependance van de universiteit waar ik werk, sites die zijn als een stamkroeg, een huiskamer buitenshuis, en talloze sites waarvan je een keer ad hoc informatie haalt.
Uiteraard blijft er nog flink wat te wensen over, maar dat zal wel altijd zo blijven. Mijn woonplaats Utrecht vind ik ook niet ideaal. Ik wacht bijvoorbeeld met enig ongeduld op een voorziening die het mogelijk maakt het gezongen getijdengebed op een iPod te zetten. Zo kan het, zoals een getijdenboek, overal mee naartoe worden genomen en overal worden gebeden, maar ervaart ook degene die dat bijvoorbeeld in de trein of op de fiets doet, dat zij of hij erdoor verbonden is met de gemeenschap van de kerk. Maar in grote lijnen moet men toegeven dat kerk en geloof inmiddels op een vergelijkbare manier deel uitmaken van internet als van de rest van onze samenleving. Dat betekent echter ook dat de problemen van de kerk in de 'reële wereld' worden gereproduceerd in de 'virtuele'.

Teken van de tijd

Tijdens het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) plaatste de rooms-katholieke kerk zich krachtig midden in de wereld. Aan het begin van de pastorale constitutie over de kerk in de wereld van deze tijd wordt gesproken over 'de wereld' als 'de gehele mensenfamilie met het geheel van aardse dingen waarin zij leeft'; die geschiedenis wordt 'gekenmerkt door naarstige toeleg, door nederlagen en overwinningen' (*Gaudium et spes* 2 en 3). Vastgesteld wordt dat dit dezelfde wereld is als die welke 'uit liefde door de Schepper is geschapen en in stand wordt gehouden; dat zij wel in de macht van de zonde is geraakt, maar door de kruisdood en verrijzenis van Christus, die daardoor de macht van de boze heeft gebroken, is bevrijd, om volgens Gods heilsbedoeling te worden omgevormd en haar uiteindelijke voltooiing te bereiken.' Daarom toont de kerk haar belang als zij, vanuit de stelling dat in iedere mens een goddelijke kiem is gelegd, helpt de gemeenschap tot stand te brengen die de wereld hierbij helpt. Op deze manier, door dus dienstbaar te zijn aan de wereld teneinde de bestemming te bereiken die deze in God heeft, vervult de kerk haar roeping 'onder leiding van de Trooster, de Geest, het werk van Christus zelf voort te zetten die in de wereld kwam om getuige te zijn voor de waarheid (vergelijk Johannes 18, 37), om te redden en niet om te oordelen, om te dienen en niet om zich te laten dienen' (vergelijk Johannes 3, 17; Matteüs 20, 28; Marcus 10, 45).
In deze lijn is het de taak van het volk van God dat de kerk is, niet wat zij al is nog eens te presenteren en uit te dragen. Volgens *Gaudium et spes* (11) is de taak een heel andere:

> *In de dynamiek van zijn geloof, waardoor het gelooft dat het wordt geleid door de Geest van de Heer die de gehele aarde vervult, spant het volk van God zich in om in de gebeurtenissen, eisen en verlangens waarin het samen met de overige mensen van onze generatie deelt, te onderkennen wat daarin werkelijke tekenen zijn van de aanwezigheid van God of van zijn plannen.*

De kerk *is* geen kerk, maar *wordt* kerk door wat *Gaudium et spes* noemt 'het lezen van de tekenen van de tijd in het licht van het evangelie' (4). Een kerk die zichzelf zoals zij is, presenteert op internet, en het net efficiënt gebruikt om de bronnen beschikbaar te stellen die het daarbij denkt nodig te hebben, doet het goed als menselijke instelling. Als kerk faalt zij echter uiteindelijk

Door op internet aanwezig te zijn verbindt de kerk zich met de dynamiek van het web

nog steeds door zich niet werkelijk te laten leiden door 'de dynamiek van [haar] geloof waardoor [zij] gelooft dat [zij] wordt geleid door de Geest van de Heer die de gehele aarde vervult'. Zij is niet in staat internet zelf te zien als een teken van de tijd en als een plaats waar zich tekenen voordoen van de aanwezigheid van God en zijn plannen met mensen in de zich voltrekkende geschiedenis.

Met nieuwe ogen

Door op internet sterk aanwezig te zijn, verbindt de kerk zich echter aan de dynamiek van het web, of zij wil of niet. Zij heeft mensen nodig die er verstand van hebben, de logica ervan begrijpen, signaleren wat er gebeurt en wat dit betekent. Aangezien Gods Geest de hele aarde vervult, inclusief internet, valt te hopen dat de Geest deze mensen een glimp zal doen opvangen van de 'werkelijke tekenen … van de aanwezigheid van God of van zijn plannen' zoals deze zich voordoen op het net. Zo zal de Geest de dynamiek van het geloof opnieuw wekken. Analoog aan de wijze waarop mensen naar Afrika of Azië trokken om daar het evangelie te verkondigen, en daar niet alleen ontdekten dat Gods presentie hen allang vóór was, maar hun bovendien het evangelie dat zij dachten te kennen, met nieuwe ogen leerde lezen.

Literatuur

– E. Borgman en anderen (redactie), 'Cyber Space, Cyber Ethics, Cyber Theology, *Concilium* 41 (2005) 1, Londen: SCM, 2005 (ook verkrijgbaar in het Duits, het Italiaans, het Spaans en het Portugees);
– Martijn de Koning en Jan van der Stoep, 'Media', in: Meerten ter Borg, Erik Borgman, Marjo Byuitelaar en Rob Plum (redactie), *Handboek Religie in Nederland. Perspectief – overzicht – debat*, Zoetermeer: Meinema, 2008, 516-530.

— Erik Borgman is lekendominicaan en hoogleraar Systematische Theologie – Theologie van de religies, in het bijzonder van het christendom – in het Departement Religiewetenschappen en Theologie binnen de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit van Tilburg. Zijn onderzoek richt zich enerzijds op de betekenis van religie en theologie voor de hedendaagse samenleving en anderzijds op de religieuze en theologische betekenis van maatschappelijke verhoudingen en ontwikkelingen. Recente boeken van hem zijn *Metamorfosen. Over religie en moderne cultuur* (Kampen: Klement, 2006) en *… want de plaats waarop je staat is heilige grond. God als onderzoeksprogramma* (Amsterdam: Boom, 2008).

We zijn gewend veel te schrijven nu we de @ hebben ontdekt. Taal blijkt sindsdien vooral een code tot communicatie. Wat als ik nu eens niets te zeggen heb, maar slechts een moment wil delen? Dan wil ik van al die effectieve communicatie even niets weten …

Dodenlied

> ‘Voordat de zon verduistert,
> de sterren en de maan niet langer stralen,
> de lucht ook na de regen grauw van wolken wordt.
> De dag waarop de wachter trillend voor het huis staat …’

Het was een donkere dag, de dag waarop we afscheid van haar namen, afscheid van een ‘sterke vrouw’. De dag waarop een dodenlied een loflied werd. Die dag reed ik langs verlaten straten, gesloten deuren en lege huizen, want ook de buren namen afscheid. Merkwaardig hoe een dorp kan stilstaan op de tonen van traagheid. Dan worden stille straatstenen plots een weg. Geen weg om te gaan, nee. Het is je laatste weg, en op die weg word je gedragen. Door mensen, wiegend op hun herinnering en verdriet. Ze lopen een kruis achterna, een ijle stoet ‘in Paradisum’. *Die ochtend zijn zwart en wit weer kleuren, en begin en einde een cirkel. Zoals het hoort. Voorgegaan door eeuwenoude rituelen van afscheid nemen.*

> ‘Een mens gaat naar zijn eeuwig huis,
> een klaagzang vult de straat.’

Hoe zeg je ‘dag’ tegen iemand die je nooit meer zult zien? Je hoopt op een groet die je mag fluisteren en een traan die kan zingen. Af en toe zie je door dat getroebel heen, heel even. Een moment dat ontsnapt aan verleden en toekomst. Een moment dat rust op een plaats als een cirkel, Gods akker heet die, en daar mag water vloeien. Alleen dan voedt het de herinnering, en wordt gedenken doen.

> ‘… wanneer de adem van het leven weer naar God gaat,
> die het leven heeft gegeven.’

Wanneer een moment heilig wordt, en de engelen naast jou lopen. Dan is niet meer, nooit meer. Nooit is het verzet tegen de tijd groter dan wanneer je herinnering verleden wordt.

De dag waarop we afscheid van haar namen, klonk er een lied in een dorp, en moesten de bomen wachten, de weiden zuchten, de vogels zwijgen en de wolken kleuren.

— Edwin Delen is predikant in de Verenigde Protestantse Kerk in België (VPKB). De geciteerde bijbelverzen staan in Prediker 12, 2-3a.5c.7b (NBV).

De gedachten van Rima Barsoum

Syrische christenen en de rol van de media

Op 10 maart 2009 werd in het kader van het project *Religion & Conflict* een studiedag belegd om inzicht te krijgen in de rol van de media in religieus gekleurde conflicten. In deze aflevering van 'Mensen in beeld' speciale aandacht voor de bijdrage van Rima Barsoum – christen en Syrische – in haar functie van *programme executive* voor christen-moslimverhoudingen bij de Wereldraad van Kerken.

Voor de studiedag was een aantal mensen uitgenodigd uit de kringen van media en religie. Lambrecht Wessels (BNN) en Bart Brandsma (Nederlandse Moslim Omroep) spraken als mediadeskundigen; Jörgen Nielsen (Universiteit van Kopenhagen), Lucien van Liere (IIMO) en Rima Barsoum (WCC) spraken over de invloed die media hebben op de wijze waarop religieus gekleurde conflicten zich kunnen ontwikkelen. Alle bijdragen waren spannend en goed van niveau en zullen binnenkort worden gepubliceerd. Op deze plaats besteden we speciale aandacht aan de bijdrage van Rima Barsoum.

Midden-Oosten

Rima Barsoum is sinds 2007 *programme executive* voor christen-moslimverhoudingen in het *Programme on Inter-religious Dialogue and Understanding*, het zogeheten P6-programma, van de Wereldraad van Kerken. Zij heeft een enorme ervaring opgebouwd in het Midden-Oosten, waar zij, zelf Syrische, jaren actief is geweest in interreligieuze samenwerking. Tijdens de workshop ging

Religion & Conflict is een project waarin een aantal organisaties de krachten bundelt: ICCO/Kerk in Actie, het Hendrik Kraemer Instituut, de Protestantse Theologische Universiteit, het Centrum voor interculturele theologie, interreligieuze dialoog, missiologie en oecumenica (IIMO) en de Wereldraad van Kerken (WCC). Het project wordt geleid door Aart Verburg en Lucien van Liere.

Rima Barsoum

Barsoum specifiek in op de vraag die haar was voorgelegd door het voorbereidingsteam, of – en zo ja, in hoeverre – mondiale media hebben bijgedragen tot lokale interreligieuze spanningen in het Midden-Oosten. Welke impact hebben 'elf september' en de daaropvolgende *war on terror* gehad op de manier waarop mensen van verschillende religieuze overtuiging tegen elkaar aankeken op *grassroots level?* Hoe zijn moslims en christenen hiermee omgegaan?

Redelijk vreedzaam

Barsoum begon met te refereren aan de enorm lange geschiedenis die moslims en christenen in een land als Syrië, maar eigenlijk in het hele Midden-Oosten, met elkaar hebben. Syrië is, aldus Barsoum, een goed voorbeeld van een samenleving waarin verschillende religieuze groepen redelijk vreedzaam naast elkaar leven. Is dit samenleven na 'elf september' veranderd?

'Bezetting'

Hierop gaf Barsoum twee antwoorden. Enerzijds is er niets nieuws onder de zon. Vijandbeelden zijn al eeuwen oud, getuige ook de revitalisering van vijandbeelden uit de tijd van de kruistochten. Anderzijds is er wel iets veranderd. De manier waarop deze vijandbeelden nu door de media worden gegenereerd, heeft wel degelijk invloed op de lokale gemeenschappen. Immers, terwijl eertijds vijanden in een direct verband tegenover elkaar stonden, is de vijand nu abstract, ver weg, en wordt deze – door toedoen van de media –

toch als dichtbij ervaren. Daardoor borrelt er een oud gevoel naar boven: dat het land zou worden bezet door een oude vijand of dat er een bezetting van buitenaf zou dreigen. Hiermee wordt het antikoloniale sentiment nieuw leven ingeblazen.
Aan de andere kant had Barsoum ook goede woorden over voor de internationale media. Ook een zender als CNN liet gedurende de *war on terror* zien dat er ook in het Westen tegen de oorlogen in Afghanistan en Irak werd gedemonstreerd. Dit maakte het beeld van het Westen in het Midden-Oosten diffuus. Ook moslims werden zo geconfronteerd met een kant van het Westen die zij niet hadden vermoed, en werden zo aan het denken gezet.

Geïsoleerd

Desalniettemin is er door media veel schade aangericht. Je komt, zegt Barsoum, door de polarisering in de media als Syrische christen terecht in een spanning waarin je helemaal niet wilt staan. Je bent christen, en omdat westerse media het doorgaans voor christenen tegen moslims opnemen, is het alsof je religieuze identiteit plotseling je burgerschap gaat overschaduwen. Je wordt in een westerse hoek gedrukt, waar je helemaal niet wilt zijn. Kun je ook nog Syrische blijven? Barsoum zei dat zij, wanneer zij in het Westen wordt aangesproken, als christen wordt aangesproken, en niet als Syrische. Dit terwijl het Syrische christendom niet zomaar uit zijn context kan worden gehaald.
Aan de andere kant word je, door de stortvloed aan mondiale polariserende media, ook in eigen land meer en meer als christen geïsoleerd. De agressieve toon van politici na 'elf september' werd snel opgepikt en uitvergroot in het

Je wordt als Syrische christen in een westerse hoek gedrukt waar je helemaal niet wilt zijn

Midden-Oosten. Ook wordt het dagelijks leven in het Midden-Oosten amper weergegeven door westerse media. Het gaat steeds om excessieve gebeurtenissen die het gepolariseerde beeld bevestigen. Dit maakt je als Syrische christen vleugellam.
Daarbij komt ook nog eens dat westerse media christenen in het Midden-Oosten graag als slachtoffers portretteren. Het samenleven in het Midden-Oosten van diverse religieuze groepen naast elkaar wordt hiermee ontkend. Vooral evangelische groeperingen profileren christenen in het Midden-

Oosten graag als zodanig. De activiteiten van deze groeperingen zijn schadelijk voor het concept van burgerschap dat christenen en moslims in een land als Syrië meestal als vreedzame burgers heeft doen samenleven. Er wordt op die manier een wig gedreven in de samenleving. Christenen kunnen daardoor niet meer zijn wat zij graag willen zijn: goede burgers en naasten. Een normale rol spelen in de samenleving wordt hun bemoeilijkt.

Negatieve wederkerigheid

Barsoum draaide de boel om, toen ze sprak over haar ervaringen in Zwitserland, waar veel ophef was ontstaan over de bouw van een minaret, de derde in het land. In de discussies die in de media volgden, werd door tegenstanders van de bouw van de minaret gewezen op het zogenaamde verbod kerken te bouwen in het Midden-Oosten, terwijl uit het oog wordt verloren dat daar al bijna tweeduizend jaar christenen leven, die toch een rijke traditie aan kerkenbouw hebben ontwikkeld. Dit is volgens Barsoum een poging tot negatieve wederkerigheid, die niet verstoken is van wraakgevoelens die door de media zijn aangewakkerd. Ook werd in de discussie verwezen naar een zogenaamde voortdurende vervolging van christenen in het Midden-Oosten. Hiermee werd gerefereerd aan het slachtofferbeeld dat evangelische groeperingen je graag willen aansmeren. Hoewel er natuurlijk ook conflicten zijn, werkt deze portrettering averechts. Het wordt christenen in het Midden-Oosten soms moeilijk gemaakt een constructieve rol te spelen in de opbouw van de samenleving, zoals moslims in Europa soms worden gehinderd bij het spelen van eenzelfde rol in de Europese samenleving.

Hoop

Toch is er ook hoop. De media zijn mensenwerk. De vraag is steeds wie, wat en hoe er wordt ‘gemedieerd’. De richtingen waarin media zich ontwikkelen, zijn niet te beheersen, maar wel kan worden gekeken naar de belangen van de media. Wie zit erachter, en met welk doel worden beelden de wereld in gestuurd?

Barsoum vloog ’s avonds terug naar Genève. Haar gedachten geven de leiding van het project *Religion & Conflict* stof tot nadenken bij het organiseren van een internationaal seminar over Pakistan komend najaar.

— Lucien van Liere was docent Systematische theologie en westerse filosofie in Jakarta en werkt nu als universitair docent Interculturele theologie bij het IIMO aan de Universiteit Utrecht. Hij is lid van de redactie van *TussenRuimte*.

NIEUWE MEDIA:
GESPREK DOOR DE MAZEN VAN HET NET

Zegen en zorg van internet

Het web stimuleert discussie

De mogelijkheden van internet zijn eindeloos, beaamt Peter Dekker, hoofd nieuwe media van de interkerkelijke omroep IKON, volmondig. Hij barst van de ideeën. Samen met zijn collega's beheert hij meer dan honderd websites. Op deze manier bereikt de kleine omroep een grotere groep dan met radio en televisie alleen.

Een klein kantoor met vijf bureaus. Vanuit deze werkruimte in het veel grotere gebouw van de IKON in Hilversum beheert Peter Dekker samen met vier medewerkers meer dan honderd websites voor de omroep. Dekker lacht: 'Veel hè? De meeste websites horen bij programma's die we ooit hebben uitgezonden. Laten we zeggen dat er nu veertig actieve websites zijn.'

In 2002 heeft de IKON besloten zich meer te richten op internet. 'Wij zijn een kleine omroep, en hebben maar ruim tachtig uur zendtijd per jaar. Dan is internet een mooie manier om meer mensen en andere mensen te bereiken.' Een belangrijke website voor de omroep is *www.ikonpastoraat.nl*. Hier kunnen bezoekers een mailtje sturen naar de pastores van de IKON. 'De drempel van internet is enorm laag, doordat je anoniem kunt blijven. Uiteindelijk kan de bezoeker ook meer contact maken door te bellen of een echte ontmoeting regelen. Zonder internet was ons pastoraat nooit zo bereikbaar geweest als nu.'

Internet is een mooie manier om meer mensen en andere mensen te bereiken

Een team van drie pastores verzorgt de inhoud van diverse IKON-pastoraat-websites. 'Een groot succes is de dagkalender *Impuls*. Dat is een soort digitale scheurkalender waarop je iedere dag een inspirerende tekst te lezen krijgt. Enkele duizenden mensen maken hiervan dagelijks gebruik.'

Dagen doorklikken

De IKON heeft zelfs internationale waardering gekregen voor de website *www.levensvragen.nl*. 'Daarmee hebben we onlangs een nominatie voor de Webby Awards gewonnen. Dat is zo'n beetje de Oscar onder de websites.' Volgens Dekker is de site uniek. 'Je kunt er uren, ja zelfs dagen op blijven doorklikken. Het werkt anders dan normale websites, waar de maker jouw klikroute al heeft uitgestippeld. Dan heb je slechts een beperkt aantal opties. Op deze site kun je een thema uitkiezen waarover je

meer wilt weten. Je klikt bijvoorbeeld op het knopje 'eenzaamheid'. Dan verschijnen daar extra thema's bij zoals 'erkenning' en 'slachtoffer'. Zo kun je eindeloos blijven doorzoeken.' Volgens Dekker zit de kracht van de website in de combinatie van korte, speciaal voor internet geschreven teksten en veelzeggende beelden op de achtergrond. 'En de interactie is belangrijk. Mensen kunnen reageren op een tekst, maar ook contact zoeken met het pastoraat.'
Inmiddels is internet een serieuze tak geworden van de IKON. 'Ruim zeventig procent van onze site-bezoekers bekijkt de zelfstandige websites, de overige dertig procent komt van sites die bij een bepaald programma horen. Internet is ook veel goedkoper dan het maken van een televisieprogramma. Het maken van twee programma's kan evenveel geld kosten als een jaar de internetredactie in stand houden.' Afschaffen dus, die dure radio en televisie? 'Absoluut niet. Het gaat juist om de combinatie. Op internet kunnen we goed aansluiten bij de programma's. Discussiëren over een thema dat op televisie is aangezwengeld, is erg zinvol.' Dekker noemt als voorbeeld de documentaireserie *Geloof, Seks & (Wan)hoop*. 'We hebben brieven gestuurd naar alle docenten levensbeschouwing in Nederland over dit programma. Honderden hebben de dvd's besteld als lesmateriaal. Met de website krijgt het televisieprogramma nu een tweede leven en een tweede doelgroep.'

www.bijbelenkoran.nl

Het arsenaal van IKON-websites groeit nog steeds, maar ook de sites van het eerste uur doen het goed. Zo kan het eerste initiatief van de internetredactie, *www.kerknieuws.nl*, rekenen op een half miljoen bezoekers per maand. Ook is er een speciale website voor jongeren. Op *www.krux.nl* krijgen tieners dagelijks nieuwe actualiteiten voorgeschoteld. Ook kunnen ze spelletjes spelen en quizzen maken over bijvoorbeeld de verschillen tussen religies. En Calvijn is uitgedost met een feestmuts, want hij is jarig dit jaar. 'Via deze site kunnen jongeren sinds kort zelf een radioprogramma maken', vertelt Dekker. 'Zelf muziek uitkiezen en zelf presenteren van achter hun eigen computer. Dat is echt nieuw in Nederland.'

De lancering van www.bijbelenkoran.nl leverde veel controverse op

De lancering van *www.bijbelenkoran.nl* leverde ruim een jaar geleden veel mediaaandacht en controverse op. Op de site kunnen onder meer teksten uit beide heilige boeken aan de hand van trefwoorden worden vergeleken. Een unicum. Peter Dekker

was vooraf een beetje bang voor reacties van boze moslims. Nu blijkt dat het erg meevalt. 'We kregen vooral uit christelijke hoek negatieve reacties. Zo van 'je mag de Bijbel niet vergelijken met de Koran'. Maar wij willen hiermee juist begrip bevorderen tussen twee religies. Overigens reageerden de meeste mensen positief. In de Koran komen minder 'geweldsteksten' voor dan in de Bijbel. Dat kan Geert Wilders nu ook vaststellen. Dankzij ons project is de Koran in Nederlandse versie nu ook weer als boek te koop.'

Dankzij ons project is de Koran in Nederlandse versie nu ook weer als boek te koop

Andere websites van de IKON maken het christenen makkelijk betrokken te zijn bij de kerk. Zo is *www.kerkvannederland.nl* een steeds groter wordende database met online kerkdiensten. 'Op die manier kunnen mensen die niet in staat zijn de kerk te bezoeken, toch een dienst meemaken. Ze hebben de mogelijkheid te zoeken op kerkgenootschap, thema en liturgie. Ook het webradiostation *Musica Religiosa* is een succes en trekt dagelijks ongeveer duizend luisteraars. Via internet is vierentwintig uur per dag religieuze muziek te horen. 'Het leuke is dat mensen hier zelf muziek kunnen aanvragen. Op die manier krijgt de bezoeker zelf steeds een belangrijkere rol op internet.'

Dertigplussers

De nieuwste website is een catechesepro-ject van de IKON en de PKN, speciaal gericht op dertigplussers. 'Voor hen is er weinig op internet', zegt Dekker. 'Dertigplussers houden over het algemeen niet van cursussen, maar ze hebben zeker vragen over spirituele zaken. De site *www.geloofinjeleven.nl* laat mensen kennismaken met het geloof. Het moet een plek zijn waar ze op een leuke manier informatie en inspiratie kunnen vinden. Er komen honderden filmpjes op te staan die de onderwerpen uitleggen.'
Peter Dekker kan nog wel even doorgaan met het bespreken van zijn eigen sites, maar andere religieuze activiteiten op internet boeien hem ook. Zo organiseert de IKON samen met het Nederlands Bijbelgenootschap en de PKN een wedstrijd voor de beste christelijke website van Nederland. De winnaar krijgt dan de Webfish Award. 'Vorig jaar hebben we de competitie voor het eerst georganiseerd, en ik kan zeggen dat de kwaliteit van de inzendingen in één jaar enorm is gestegen.'
De Webfish Awards zijn natuurlijk bedoeld om de kwaliteit van christelijke websites te stimuleren, maar ze dienen ook een ander doel volgens Dekker. 'Op deze manier krijgen deze sites meer aandacht. Mensen ontdekken dat er honderden christelijke websites zijn in Nederland.'

Lappen tekst

Dat brengt Dekker bij de onvolkomenheden van veel sites. 'Te veel websites zijn erg onoverzichtelijk, te ingewikkeld en niet prettig om naar te kijken. Dat moet je bijvoorbeeld als kerkelijke gemeente niet willen.'
Volgens Dekker moeten de makers van websites veel beter nadenken over wat ze

willen vertellen. 'Ze zijn vaak gemaakt volgens het principe 'het gaat niet om de vorm, maar om de inhoud'. Met als gevolg enorme lappen tekst, waarvoor eventuele bezoekers terugschrikken. Je zult dus zeker aandacht moeten besteden aan de vorm. Anders komt je boodschap nooit over. Denk na over de foto's die je gebruikt. Beeld bepaalt heel erg wat je uitstraalt.'
Dat kerken niet vaker samenwerken op internet, vindt Dekker onbegrijpelijk. 'Als een PKN-gemeente uit bijvoorbeeld Utrecht een goede website heeft, waarom zou eenzelfde gemeente uit Alkmaar dan opnieuw het wiel moeten uitvinden? Handiger is dan die structuur over te nemen.'
Peter Dekker heeft wel begrip voor de manier waarop de sites nu tot stand komen, maar vindt dat de makers meer moeten denken vanuit de bezoeker. 'Ik heb respect voor de vrijwilligers, die er vaak veel tijd in steken. Maar vaak gebruiken ze veel technische snufjes die weinig functioneel zijn. Houd het eenvoudig. Waarom denk je dat een website als *nu.nl* zo populair is? Die is simpel en overzichtelijk. Daar houdt de bezoeker van.'

Levendig debat

Dat religie steeds meer op internet te vinden is, interesseert Dekker. 'Er spelen veel dingen in de kerken, dankzij internet. Zo is er steeds meer discussie mogelijk over maatschappelijke thema's tussen gewone kerkbezoekers.' Een belangrijk gevolg van

Er spelen veel dingen in de kerken, dankzij internet

internetdiscussies is volgens Dekker dat thema's breder besproken worden. 'Neem nu dominee Klaas Hendrikse uit Zeeland, auteur van het boek *Geloven in een God die niet bestaat*. Zonder internet zou het een artikeltje op de religiepagina van *Trouw* opleveren. Nu is er een ontzettend levendig

debat tussen mensen in discussieforums.' Dekker kan zo nog een rijtje onderwerpen opnoemen die door het internet belangrijker zijn geworden. 'Andries Knevel verklaart in de evolutietheorie te geloven, en heel internet is in rep en roer. De Nederlandse burger doet mee, en dat vind ik mooi. En tegelijkertijd mobiliseert het ook onkerkelijken. Zij discussiëren nu over de kerkmuren heen ook mee. Dat gebeurde voor het internettijdperk nauwelijks.'

Verkeersles

Toch is er ook een andere kant. 'Een treurige tendens is dat mensen reacties plaatsen van een bedenkelijk laag niveau. Websites hebben veel werk aan het 'modereren', het filteren van slechte reacties.' Ook staan er vele religieuze theorieën op internet waarmee je moet uitkijken, zegt Dekker. 'Ga met religie op internet net zo om als met je gezondheid. Als je op internet leest dat buikpijn betekent dat je een blindedarmontsteking hebt, geloof je dat toch ook niet meteen? Er kunnen heel andere oorzaken zijn. Je moet gewoon goed weten op wat voor website je kijkt. Wie heeft het geschreven? Kun je het vertrouwen?'

Het web moet simpeler, en de gebruiker moet leren er beter mee om te gaan

In het bijna ondoordringbare woud van websites zou het volgens Dekker een goed idee zijn de burger beter te leren omgaan met internet. 'Net als kinderen op school leren lezen, zouden ze ook volwassenen moeten leren hoe je omgaat met het web.' Dekker vindt het een goed idee als de overheid dat organiseert voor de burger. 'De overheid verwacht ook dat je je belastingaangifte doet via het internet. Dan vind ik dat ze het ook moeten uitleggen aan burgers die niet zo makkelijk hun weg op de computer vinden. Een soort verkeersles voor digibeten.'

Anders

Persoonlijk vindt Peter Dekker het onzin dat er iets als Filternet bestaat, een filter dat ongewenste websites blokkeert. 'Het heeft zo weinig zin. Als ik informatie over oud-minister Borst wil zoeken, kom ik niet door het filter heen. En mensen die écht pornografische websites willen bezoeken, omzeilen het wel. Ouders moeten hun kinderen leren omgaan met internet. Het gaat om het leren van verantwoordelijkheid. Op die manier maak je kinderen op een goede manier wijs met internet. Als je iets verbiedt, zullen ze het uiteindelijk juist opzoeken.'
Het web moet dus simpeler, en de gebruiker moet leren er beter mee om te gaan. 'Internet is een zorg en een zegen. We doen er prachtige dingen mee, maar het kan natuurlijk altijd beter.' Heeft het web invloed gekregen op de religie? 'De beleving van het geloof is anders geworden. Vroeger gingen mensen bijvoorbeeld naar een gereformeerde bondsdag om over de kerk te praten. Nu speelt die discussie permanent en levendig op internet. Dat vind ik mooi.'

— Bertus Bouwman is vierdejaars student journalistiek aan de Christelijke Hogeschool in Ede.

Van student naar prosument

Digitale leeromgeving bij Geesteswetenschappen

Het klassieke hoorcollege is op den duur passé, tenminste als we dr. Hans van Driel, universitair hoofddocent aan de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit van Tilburg en vice-decaan, mogen geloven. Dat internet ook bij geesteswetenschappen aan een opmars bezig is, maakt een gesprek over de digitale leeromgeving *Blackboard* duidelijk.

Een digitale leeromgeving is een ruimte op internet die docenten en studenten allerlei mogelijkheden biedt om informatie met elkaar te delen. Te denken valt aan het uitwisselen van studiehandleidingen, papers, studieopdrachten, Powerpoint-presentaties, tentamenopdrachten en links naar belangrijke sites binnen het kader van het college. Maar meer dan dat biedt een digitale leeromgeving de mogelijkheid van achter het eigen bureau op de studentenkamer met collega-studenten en de docent te overleggen over de inhoud van de collegestof en het volgende college voor te bereiden. Daartoe zijn mogelijkheden als een discussieforum en een *chat*-functie ingebouwd. Ook wanneer studenten in het kader van een uitwisselingsprogramma of een stage voor langere tijd in het buitenland verblijven, biedt zo'n digitale leeromgeving de mogelijkheid studievertraging te voorkomen. Een van de bekendste digitale leeromgevingen is *Blackboard*.

Voortrekkers

Blackboard kwam overwaaien uit Amerika. Daar wordt deze digitale leeromgeving binnen universiteiten op grote schaal toegepast. Ongeveer zeven jaar geleden koos *Surfnet* ervoor deze leeromgeving beschikbaar te stellen voor de Nederlandse universiteiten. Zo'n digitale leeromgeving biedt veel kansen om nieuwe didactische vormen te ontwikkelen, hoewel niet iedereen er meteen de voordelen van inziet.
Hans van Driel geeft ook colleges over de invloed van digitalisering op verschillende aspecten van de samenleving. Wanneer je terugkijkt naar de afgelopen jaren, zie je dat er eigenlijk een tweevoudige ontwikkeling gaande is. Enerzijds zie je docenten de oude onderwijsmethoden als het ware kopiëren naar Blackboard: de studiehandleiding wordt digitaal aangeboden, en mail-

contacten verlopen via Blackboard. Daarnaast zie je een groepje mensen die je voortrekkers zou kunnen noemen. Het zijn docenten die met de komst van een digitale leeromgeving nieuwe impulsen zien voor hun onderwijspraktijk. Voor hen is Blackboard niet alleen een doorgeefluik. Zij zien de nieuwe didactische mogelijkheden van zo'n platform. Soms zie je zelfs docenten opnieuw enthousiast worden om onderwijs te geven. Als je Blackboard goed inzet, kun je het onderwijs op een aantrekkelijke manier interactief maken. Dat betekent dan op den duur ook het einde van de klassieke hoorcolleges. Maar zover zijn we nog niet. Dit soort processen loopt heel traag.

Nieuwe didactiek

Op het ogenblik bestaat voor iedere cursus die aan de Faculteit Geesteswetenschappen gegeven wordt, een module op Blackboard. Een docent biedt zijn materiaal nu meestal niet meer op papier aan, maar via Blackboard. In het begin werd het nog wel dubbel gedaan, op papier én op Blackboard. Nu loopt het allemaal via Blackboard. Het zijn de studenten zelf, die daarom vragen. Die gaan door het gebruik van Blackboard ook een heel andere rol vervullen binnen het onderwijs. Vroeger was een docent het hele college aan het oreren, en penden studenten memoblokken vol. Die vorm wordt steeds meer verlaten.

'Wanneer ik nu een halfuur hoorcollege geef, zijn studenten toe aan iets anders. Ik geef de studenten voorafgaand aan een college een stelling en vraag hun uiterlijk de dag voor het volgende college die stelling op Blackboard te onderbouwen', geeft Van Driel als voorbeeld. Studenten en docent kunnen deze reacties op Blackboard van elkaar lezen. In het college worden de onderbouwingen besproken. Studenten leren zich op die manier kritisch te verhou-

Men moet leren omgaan met zo'n omgeving, de mogelijkheden ervan in de vingers krijgen en deze weten te vertalen naar de onderwijspraktijk

den tot de stof en hierover met elkaar in gesprek te gaan. Daarmee verandert de aard van de colleges ook.

Het einde van de ontwikkelingen in nieuwe didactische methoden is nog lang niet in zicht. Natuurlijk blijven er docenten die Blackboard vooral zien als een extra tijdsinvestering. In zekere zin klopt dat ook. Men moet leren omgaan met zo'n omgeving, de mogelijkheden ervan in de vingers krijgen en deze weten te vertalen naar de eigen onderwijspraktijk. Maar dat is een eenmalige

investering. Op den duur levert het vooral tijdwinst op, zeker doordat de studenten een actievere rol gaan vervullen in het onderwijs.

Kritisch reflecteren

Sommige docenten gebruiken bijvoorbeeld de mogelijkheid studenten elkaar te laten beoordelen op hun werk, de zogenaamde *peer reviews*. Met Blackboard wordt dat een stuk gemakkelijker. Studenten maken opdrachten, die ze op Blackboard plaatsen. Studiegenoten lezen de opdrachten en beoordelen hun collega's, waarvoor ze natuurlijk een onderbouwing moeten geven. Daarmee worden studenten gedwongen kritisch te reflecteren op academische producten. Dat scherpt de academische geest. De studenten die beoordeeld worden, moeten feedback geven op de beoordeling. Een digitale leeromgeving biedt voor dit soort didactische vormen een goede ondersteuning. Naast de online discussiemogelijkheden biedt Blackboard ook een *chat*-omgeving waar studenten *real-time* met elkaar kunnen overleggen.
Blackboard wordt bijvoorbeeld gebruikt in het werkcollege Spiritualiteit. Dit werkcollege wordt via Blackboard gezamenlijk voorbereid. Op Blackboard worden de antwoorden geplaatst op lees- en reflectievragen bij teksten die in het werkcollege centraal staan. Na het college worden naar aanleiding van de bespreking van de teksten in het college de notities op Blackboard door de studenten bijgewerkt en aangevuld. Zo ontstaat als het ware een logboek van het college. Maar Blackboard wordt bijvoorbeeld ook gebruikt voor deeltoet-

sen en zelfcontrole door antwoorden op exemplarische tentamenvragen via Blackboard beschikbaar te stellen.

Stimuleren

'Waar ik veel verwachtingen van heb, is een nieuwe mogelijkheid die Blackboard binnenkort zal aanbieden, de zogenoemde annotatie-*tool*. Een heel geschikt middel ter ondersteuning van het bestuderen van sleutelteksten. Je kunt als docent bijvoorbeeld een belangrijke definitie in een tekst markeren en studenten als opdracht geven deze definitie te onderbouwen of te nuanceren. Maar studenten kunnen op die manier ook elkaar wijzen op belangrijke tekstpassages of de docent vragen stellen over een specifieke passage in een tekst. Op deze manier kun je studenten op eenvoudige wijze stimuleren bij hun studie en hen ook tussen de colleges door ondersteunen.

Op deze manier kun je studenten op eenvoudige wijze stimuleren bij hun studie en hen ook tussen de colleges door ondersteunen

Dat wil niet zeggen dat door het gebruik van Blackboard het onderwijs voor docenten een stuk arbeidsintensiever wordt. Als docent hoef je niet alles te controleren. Door gebruik te maken van *peer reviews* laat je studenten elkaar beoordelen. Dat scheelt docenten veel tijd. Natuurlijk volg je als docent wel nauwgezet de wijze van beoordelen en de onderbouwing daarvan.'
De Universiteit van Tilburg experimenteert met video-colleges. Dat biedt veel voordelen. Studenten die bijvoorbeeld een jaar in het buitenland willen studeren of in het buitenland stage willen lopen, kunnen op die manier via internet colleges blijven volgen en zo achterstand in hun studie voorkomen, ook als zo'n stage wat langer zou duren dan er eigenlijk voor gepland staat.

Te lang opgesloten

Zoals gezegd, ook tussen de colleges door is het gemakkelijker contact te houden met de studenten. Dat contact wordt niet alleen frequenter, maar ook veel intensiever. 'Aan hoorcolleges kleven, wat mij betreft, alleen maar nadelen. Je maakt een groep studenten in een hoorcollege monddood. Door via Blackboard vooraf opdrachten te geven voor een college verleid je studenten als het ware zelf actief aan de vormgeving en de inhoud van het college deel te nemen. Studenten zeggen zelf ook dat ze daardoor veel beter inzicht krijgen in de stof en er ook echt plezier aan beleven. Datzelfde geldt voor veel do-

centen. Ze merken bijvoorbeeld dat we te lang opgesloten hebben gezeten in stoffige collegezalen. In zekere zin helpt Blackboard de ramen open te zetten en de wereld binnen te laten. Onlangs bezocht een groep studenten Amsterdam in het kader van een mastercollege over Multatuli. Zo'n excursie schept al bij het begin van het college een band tussen studenten en docent. Dat bevordert de samenwerking binnen het college en de manier waarop van Blackboard gebruik wordt gemaakt. Want dat is natuurlijk wel van belang. Zo'n leeromgeving werkt alleen goed als alle gebruikers ervan hun verantwoordelijkheid binnen het college nemen. Docent en studenten moeten van elkaar op aan kunnen.'

Vrije mix

De toekomst van het onderwijs wordt zo echt spannend en uitermate boeiend. Educatieve uitgevers zijn bezig te verkennen hoe zij studiemateriaal in de toekomst kunnen aanbieden via digitale leeromgevingen met ondersteuning en discussiemogelijkheden. Als universiteit koop je dan een licentie op zo'n digitale leeromgeving, bijvoorbeeld voor het vak statistiek, waarvan studenten dan gebruik kunnen maken. Dat soort ontwikkelingen hebben meer invloed dan je in eerste instantie misschien zou denken. Bijvoorbeeld voor universiteitsbibliotheken. Je kunt je bijvoorbeeld indenken dat de boeken die studenten nu bij de bibliotheek halen voor hun colleges, in de toekomst digitaal worden aangeboden, zoals dat nu al gebeurt voor wetenschappelijke tijdschriften. Met de tijd zouden ook de boeken plaats kunnen maken voor digitale bestanden. Dat zou grote invloed hebben op de klassieke functies van bibliotheken. En dat geldt niet alleen voor de universiteitsbibliotheken, maar voor alle bibliotheken, ook de openbare bibliotheek bij jou om de hoek.
Maar er zijn verdergaande ontwikkelingen. Tegenwoordig wordt alles portable. Zo veel mogelijk functies worden in één apparaat ondergebracht: telefoneren, e-mailen, televisie kijken, lezen, bestanden uitwisselen, noem het maar op. Zowel de docent als de student wordt steeds mobieler. Dat wil zeggen dat een college niet meer per se op een fysieke locatie op de universiteitscampus hoeft plaats te vinden. De deuren en ramen van het collegelokaal worden steeds verder opengezet. Er zal een vrije mix ontstaan tussen daadwerkelijk *face to face* contact tussen studenten en docent en vormen van digitale communicatie en kennisoverdracht. We leven in een samenleving die steeds flexibeler wordt.

Maatwerk

Die maatschappelijke ontwikkelingen zorgen er ook voor dat studenten

steeds minder gewend zijn aan massamediale vormen. Studenten lezen steeds minder de krant. Ze zoeken op internet de informatie bij elkaar die ze nodig denken te hebben. Studenten zoeken naar manieren om het onderwijs te personaliseren, colleges te kiezen die bij hun interesse of toekomstperspectief passen. Studenten zullen steeds meer een beroep doen op mogelijkheden om hun eigen onderwijspakket samen te stellen. Daarmee worden studenten producenten. Zoals je nu al op het internet je eigen auto kunt samenstellen, zullen studenten in de toekomst hun eigen onderwijspakket kunnen samenstellen. Daardoor worden ze steeds minder consumenten van onderwijs, maar zullen ze gaandeweg zelf ook hun eigen onderwijspakket gaan produceren. Universiteiten zullen steeds meer geconfronteerd worden met de vraag om maatwerk.

Wereldwijd

Natuurlijk blijft er verschil bestaan tussen de universiteit en instituten die alleen werken op basis van *distance learning* (onderwijs uitsluitend via internet). De campus blijft voor studenten en docenten het fysieke nest waarnaar zij iedere keer terugkeren. *Face to face* contact tussen studenten en docent blijft belangrijk. Dat heeft de ervaring uitgewezen. Maar in de loop van de tijd zullen we wel zien dat beide vormen van onderwijs – *distance learning* enerzijds en onderwijs op een fysieke locatie en op een vast tijdstip anderzijds – naar elkaar toe zullen groeien.
Nu hebben we het alleen nog maar over de mogelijkheden van digitale leeromgevingen gehad voor het onderwijs. Maar ook het onderzoek maakt gebruik van digitale netwerkomgevingen, ook wel *communities* genoemd. Vooral voor contacten tussen onderzoekers wereldwijd wordt daarvan veel gebruik gemaakt. Zo worden onderling papers uitgewisseld, wordt gezamenlijk aan publicaties gewerkt, en kunnen onderzoekers wereldwijd gebruik maken van elkaars onderzoeksgegevens. Maar ook vergaderingen worden wel via dit soort *communities* gehouden, met behulp van *video conferencing*. Steeds meer universiteitsbibliotheken gaan de publicaties van de wetenschappelijk medewerkers van hun universiteit digitaal aanbieden. Dat maakt de receptie van publicaties een stuk eenvoudiger.

De officiële website van Blackboard is www.blackboard.com.

— Hanneke Arts-Honselaar is post-doc onderzoeker aan de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur en stafmedewerkster van Dienst in de Industriële Samenleving vanwege de Kerken (DISK).

Jean-Marc Ela (1936-2008)

Op 26 december 2008 overleed de Afrikaanse katholieke theoloog Jean-Marc Ela. Geboren in zuidelijk Kameroen werd hij door zijn bisschop naar het noordwesten van zijn land gestuurd. In gesprek met de eenvoudige plattelandsbevolking kwam hij tot een zeer persoonlijke verwerking van wat hij tijdens zijn opleiding in Straatsburg en Parijs had bestudeerd: de reformator Luther en de sociale betekenis van het christelijk geloof. Dat leverde originele boeken op. Vooral *Cri de l'homme africain* (1980), in het Nederlands gepubliceerd als *Zwart is anders*, en *Ma foi d'africain* (1985) werden in het Engels vertaald.
Een selectie uit de preken die hij als studentenpastor in Yaoundé hield, leverde een prachtig boekje op over Johannes de Doper: Christus laat zich slechts zien als zijn boodschapper bereid is afstand te doen van zichzelf. Hij paste dit principe toe op de westerse gestalte van de rooms-katholieke kerk.
Vanwege zijn politieke keuzen moest hij in 1995 naar Canada uitwijken; hij doceerde er tot zijn dood in Montreal.

Ogbu Kalu (1942-2009)

In oktober 2008 heeft Ogbu Kalu nog gevierd dat zijn boek *African Pentecostalism. An Introduction* verkozen was tot beste academische uitgave over Afrika in de periode 2007-2008 in de Verenigde Staten. Kort daarna overleed hij, op 7 januari 2009. De Nigeriaanse kerkhistoricus was reeds enige jaren docent aan het McCormick Seminary in Chicago.
Enkele jaren eerder was hij als eindredacteur verantwoordelijk voor een andere bestseller: *African Christianity. An African Story* (2005). Men beschouwt dit boek als de beste introductie tot het Afrikaanse christendom, belicht vanuit de geschiedenis.
Kalu gold als een erudiet geleerde en tegelijkertijd innemende persoonlijkheid. Hij was zelf presbyteriaan, maar zag de nieuwe vorm van christendom in Afrika, die veel te danken heeft aan de pinksterbeweging, als het authentieke antwoord op het christelijk geloof in dit continent.

— Gerard van 't Spijker is vele jaren werkzaam geweest in dienst van de Presbyteriaanse Kerk van Rwanda en is oud-eindredacteur van *Wereld en Zending.*

Ergens voor staan

Waar staan politici voor? En wie staan er voor de politici? Ik bedoel het letterlijk.
In het Spaanse Gernika, wereldberoemd vanwege Picasso's meesterwerk *Guernica*, heb ik mij tussen de fotografen opgesteld. Vóór mij staat de Baskische premier Juan Jose Ibarretxe. Hij doet de aftrap voor regionale verkiezingen in Baskenland. Zwarte jas, donker maatkostuum, glimmende schoenen en een wit overhemd – het uniform voor regeringsleiders, topbankiers en uitvaartondernemers. Tussen mijn lens en de lijsttrekker staan zijn enthousiaste aanhangers.
Maar waar staat Ibarretxe voor? Wat vormt zijn decor? Een eikenboom, het symbool van Baskenland! De lijsttrekker staat dus letterlijk waar hij voor staat, want Ibarretxe trekt de nationalistische partij van Baskenland.
Gernika, waar heel vroeger het Baskische parlement zetelde, werd op 27 april 1937 van de kaart geveegd door de Duitse *Luftwaffe*. Zo ondersteunde Hitler Franco en kon hij zelf zijn nietsontziende oorlogsstrategie op de proef stellen. Uit protest schilderde Picasso zijn imposante schilderij. Na het bombardement stonden alleen de wapenfabriek, de brug en de Baskische eik nog overeind. Die eik was de voorganger van de eik op deze foto. Een paar jaar geleden overleed de oorspronkelijke eik, die het bombardement van 1937 overleefd had. Het eikenlijk staat in een mausoleum honderd meter achter mij.

Waar sta *ik* eigenlijk voor, denk ik vervolgens. Voor een paar banken, met daarachter mooie ramen waar zonlicht doorheen speelt. We hebben onze kerk namelijk dwars opgesteld. En vóór mij staat een tafel met een opengeslagen Bijbel, een kristallen broodschaal en een kristallen schenkkan met twee bekers. De tafel bestaat voor een deel uit olijvenhout. De olijftak is het symbool van onze gemeente. Ik sta oog in oog met de media die mij ter beschikking staan en waaraan ik als dominee op mijn beurt ter beschikking sta. Woord en sacrament. Op zondag geen pers en camera's. Er blijven verschillen tussen kerken en media.

— Herman Heijn is predikant van de Verenigde Doopsgezinde Gemeente Haarlem.

Ibarretxe

Algemene vergadering IAMS

Tijdens de twaalfde algemene vergadering van de International Association for Mission Studies (augustus 2008) is het secretariaat van Nederland (Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen) overgegaan naar Engeland, naar het Oxford Centre for Mission Studies. De IAMS-wereldconferentie vindt eens in de vier jaar plaats. Deze keer was gekozen voor een vergaderplek in Hongarije, onder auspiciën van de Káspár Gároli Hervormde Universiteit. Het thema van de conferentie was 'Human Identity and the Gospel of Reconciliation'. De verzoening met het verleden heeft in de context van Midden- en Oost-Europa, waar men in het verborgene christen moest zijn, een speciale kleur. De gelovigen van vandaag weten nog heel goed hoe het was als kind niet te mogen vertellen dat je 's zondags met je oma naar de kerk was geweest. Meer informatie op *www.iams2008.com*.

Inheemse spiritualiteit en duurzaamheid

In oktober 2008 was er een driedaagse internationale *expert meeting* over inheemse spiritualiteit en duurzame ontwikkeling. De bijeenkomst werd georganiseerd door het Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen. Verschillende onderwerpen passeerden de revue, zoals symbolen, gezondheidszorg en landrechten. De wetenschappelijke kennis die gebaseerd is op de westerse hegemonie die wij modern noemen, botst met de inheemse kennis die we traditioneel noemen. Een van de grootste uitdagingen is de vraag hoe men spiritualiteit moet begrijpen. Zie ook *www.ru.nl/nim*.

Centraal Weekblad is nu Christelijk Weekblad

Sinds 30 januari 2009 is er een nieuw kerkelijk blad in Nederland: *Christelijk Weekblad*. Het richt zich op christenen in de diverse protestantse kerken en geloofsgemeenschappen. Het nieuwe blad komt voort uit het *Centraal Weekblad*, dat decennia lang vooral in de Gereformeerde Kerken werd gelezen. *Christelijk Weekblad* is een nieuws- en opinieblad voor christenen die zich betrokken voelen bij, en willen nadenken over kerk, geloof en christenzijn. De lancering van het vernieuwde blad vond plaats op de CW-ontmoetingsdag van 30 januari, waarop pinkstervoorman Peter Sleebos en PKN-scriba Arjan Plaisier in een briefwisseling toenadering tussen de beide geloofstradities bepleitten. In dat proces van toenadering tussen christenen wil *Christelijk Weekblad* een rol vervullen.

Geloven via digitale televisie

Het themakanaal 'Geloven' is begin januari omgedoopt tot *Spirit 24*. Met een nieuwe programmering en vormgeving zal Spirit 24 *het* levensbeschouwelijke, zingevende en inspirerende digitale themakanaal van Nederland zijn. Spirit 24 is een samenwerkingsverband van de elf levensbeschouwelijke publieke omroepen die Nederland rijk is. Spirit 24 is te vinden op kanaal 575 via digitale televisie.

Vlam voor Falcke

Het moderamen van de Raad van Kerken heeft in januari besloten de oecumenische 'Vlam van de Geest' toe te kennen aan Heino Falcke. Deze DDR-theoloog legde de grondslag voor het conciliair proces en speelde als ideoloog een belangrijke rol om de *Wende* vreedzaam te laten verlopen. De datum van de prijsuitreiking zal nog bekendgemaakt worden.

Museumpark Oriëntalis voorlopig gered

De Provincie Gelderland heeft 1,2 miljoen rijkssubsidie 'gered' voor Museumpark Oriëntalis en het Joris Ivens Instituut in Nijmegen. Beide kregen tot dit jaar geld van het rijk. Sinds 1 januari vallen ze echter buiten de culturele instellingen waarvoor het rijk verantwoordelijk is. De rijksbijdrage bleef wel beschikbaar, maar dan voor andere instellingen. Gedeputeerde Hans Esmeijer zette zich persoonlijk in om deze bijdrage alsnog binnen te halen. Nu zal het bedrag via een subsidieruil met twee andere instellingen, Oostpool en Kwatta, toch bij Oriëntalis en het Joris Ivens Instituut terechtkomen. Deze uitruil duurt vier jaar. Daarna verdwijnt de rijksbijdrage. Door de ruil hebben Oriëntalis en het Joris Ivens Instituut wel tijd gewonnen om aan hun financiële positie te werken.

Holy Switch

Het Palestijns-Israëlisch conflict blijft – begrijpelijkerwijs – de gemoederen in Nederland bezighouden. Wie geïnformeerd wil worden, kan terecht op de website *www.holyswitch.nl*, een initiatief van de Protestantse Kerk in Nederland, de Jeugdorganisatie van de Protestantse Kerk (JOP), Kerk in Actie/ICCO en de IKON. Uniek is dat de bezoekers van de site rechtstreeks kunnen kennisma-

ken met jongeren uit Israël en de Palestijnse gebieden, die in weblogs en YouTube-filmpjes over hun ervaringen vertellen. Uitgangspunt van Holy Switch is dat je bereid moet zijn je te verplaatsen in de ideeën van de verschillende partijen om iets te kunnen begrijpen van het conflict. De site biedt de mogelijkheid te 'switchen' van de ene visie naar de andere. Zo wordt de bezoeker gestimuleerd steeds van perspectief te wisselen en de ingewikkelde problematiek van verschillende kanten te bekijken.

Missio België voor de vrede

Op 14 februari hield Missio België de evenementendag 'Together for Peace'. De dag stond helemaal in het teken van muziek en vrede, het thema van Missio's oktobercampagne. 's Middags kwamen veel bezoekers af op het debat van tijdschrift *MO** over de oorlog in Oost-Congo. De christelijke cabaretier Jo De Rijck verleende medewerking en kreeg de lachers op zijn hand. Nadat de kinderen als vredesboodschap honderden ballonnen hadden laten opstijgen en na de muzikale bijdrage werd het stil voor het vredesstatement van nationaal directeur Hendrik Hoet. Deze zei onder meer: 'Missio wil niet alleen geld verzamelen om gelovigen van de arme kerken te ondersteunen bij hun getuigenis van Gods liefde voor alle mensen, in het bijzonder voor armen, zieken, zwakken en eenzamen, maar Missio wil juist in naam van het wereldwijde evangelie met alle mensen over alle grenzen heen God danken en daarom mensen met al hun verschillen als broers en zussen samenbrengen rondom de feesttafel waaraan de Vader alle verloren zonen samenroept.' Vervolgens werd de vredeskaars aangestoken, en waren de zuidelijke ritmes van Los Callejeros aan de beurt. 'Together for Peace' werd afgesloten door de Brusselse rockgroep CX Flood. De eerste ontmoetingsdag van Missio werd bijgewoond door ongeveer vierhonderd volwassenen, kinderen en jongeren.

Wereldcongres unitarische vrouwen

Tina Geels, remonstrants predikante in Utrecht, bezocht eind februari in Houston, Texas, een bijeenkomst van vrijzinnige kerken. Zij ontmoette er veel sociale betrokkenheid en gastvrijheid. Sinds vijftien jaar komen unitarische vrouwen van over heel de wereld bij elkaar. De Unitarian Universalists Association (UUA) in de Verenigde Staten heeft een forse bijdrage geleverd aan de vrouwenbeweging en vooral aan de feministische theologie. Tot in Amerikaanse re-

geringskringen toe is het spirituele en pragmatische geloof van de unitariërs verankerd. Zo was president Lincoln een unitariër, evenals de moeder van de huidige president Barack Obama. Er waren ongeveer zeshonderd deelneemsters. Het programma was gericht op de toekomst. Het betrof een mix van strategieën en plannen op sociaal gebied, het verstevigen van het gemeenteleven en een verdere verspreiding van het gedachtegoed naar andere delen van de wereld. Naast de lezingen en de workshops vormden de Global Sisters Groups het hart van het congres. In vier bijeenkomsten werden de sociale problemen waaraan gewerkt kan worden, voortvarend geïnventariseerd, gerubriceerd op volgorde van urgentie en omgezet in sociale actie. Als grote problemen werden genoemd: geweld tegen vrouwen, gezondheidszorg en onderwijs. De ervaring van ds. Geels is dat wij gewend zijn te opereren in het sociale middenveld van de *civil society*, terwijl in de VS een veel grotere verantwoordelijkheid bij de kerken blijkt te liggen.

Pascalprijs voor Anton Houtepen

Op 28 maart heeft oecumenicus Anton Houtepen (1940) de Blaise Pascalprijs ontvangen, hem toegekend door de Stichting Oud-Katholiek Seminarie 'vanwege zijn wetenschappelijke bijdrage aan de oecumenische theologie en zijn inzet in het oecumenisch gesprek, met name de toenadering tussen de Rooms-Katholieke en de Oud-Katholieke Kerk'. Houtepen is emeritus hoogleraar Oecumenische Theologie aan de Faculteit Godgeleerdheid van de Universiteit Utrecht en voormalig directeur van het Centrum voor Interculturele theologie, interreligieuze dialoog, missiologie en oecumenica (IIMO) te Utrecht.

Nieuwe voorzitter Nederlandse Zendingsraad

Drs. Nelly M. van Kampen-Boot is benoemd tot nieuwe voorzitter van de Nederlandse Zendingsraad (NZR). Van 1986 tot 1992 was zij voor de Gereformeerde Zendingsbond (GZB) ten dienste van de Geraja Toraja werkzaam in Sulawesi, Indonesië. Tot 1997 was zij staflid Vorming en toerusting bij de IZB (voor zending in Nederland). In 1997 werd zij predikant in de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). Sinds 2002 is zij gemeentepredikant in Pijnacker. Nelly van Kampen-Boot was al enige tijd vicevoorzitter; zij neemt de hamer over van prof. dr. M.Th. Frederiks. Deze blijft – na een voorzitterschap van vierenhalf jaar – nauw bij het bestuur van de NZR betrokken als academisch adviseur.

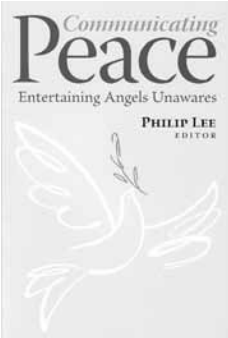

Philip Lee (redactie), *Communicating Peace, Entertaining Angels Unawares*, Toronto: WACC publications, 2008, 270 bladzijden, ISBN 978 983 9054 53 8, $ 25,00 inclusief verzendkosten

Kan communicatie een bijdrage leveren aan vrede? Daaraan is *Communicating Peace* gewijd, een uitgave van de World Association for Christian Communication (WACC) in Toronto, een uit de oecumenische beweging voortgekomen niet-gouvernementele organisatie met wereldwijd honderden leden, waaronder de NZR.
Eindredacteur Philip Lee gaat in op communicatierechten en de urgente behoefte te werken aan een klimaat van vrede. Dat het daar wereldwijd nogal aan schort, is de rode draad van de negen oecumenisch georiënteerde auteurs met bijna-wetenschappelijke bijdragen uit onder meer Brazilië, India, Slovenië, Tanzania en Finland. De Finse hoogleraar massacommunicatie Kaarle Noordernstreng vindt bijvoorbeeld – gegeven de situatie in eigen land – dat journalisten partijdig mogen zijn als deze partijdigheid gebaseerd is op ethische codes. De in Tanzania woonachtige hoogleraar communicatie Robert White beschrijft vanuit de Afrikaanse context dat de door elites gecontroleerde media in dit continent minder impact hebben dan lokale en regionale *community media*, gewoon omdat deze laatste dichter bij de mensen staan.
Het boek is opgedragen aan de in maart 2006 overleden Frère Michael Traber van de WACC, die als geen ander kans zag het vak communicatie te verbinden met filosofische en theologische denkbeelden. Het boek bevat een bloemlezing van de meer dan 189(!) artikelen die Traber aan dit thema heeft gewijd. Mike Traber geloofde dat er maar één manier is om politieke, economische, sociale en culturele ongelijkheid te boven te komen: 'Hoe we het ook noemen, onderhandelingen, verzoening, familieberaadslagingen of groepstherapie, het hart van het proces is altijd communicatie. Er is letterlijk maar één manier om geweld te boven te komen: communicatie. De nieuwe cultuur van vrede is daarom een cultuur van communicatie.'

— Piet Halma, hoofd Communicatie en Campagnes van IKV Pax Christi, Utrecht

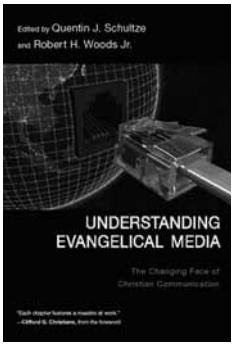

Quentin J. Schultze en Robert H. Woods jr. (redactie), *Understanding evangelical media. The changing face of Christian communication*, IVP Academic, ISBN 978 0 8308 2882 1, $ 22,00

Een boek als *Understanding Evangelical Media* ben ik niet eerder tegengekomen. Op het eerste gezicht denk je bij zo'n titel aan een boek over radio, televisie en internet, en dan op z'n evangelicaals, dus toegespitst op Amerikaanse televisiedominees. Maar daarover gaat het nauwelijks. Dat komt doordat het begrip media wordt opgevat in de ruimste zin van het woord: van een T-shirt met het opschrift 'Body piercing saved my life', een verwijzing naar kruisdood en verlossing, tot het gebruik van Powerpoint in de kerkdienst. Met daartussenin beschouwingen over computerspelletjes, gospelmuziek, boeken, musea en pretparken, theater enzovoorts.
Door die ruime opzet snijdt het mes van twee kanten. Je wordt geïnformeerd over wat er aan evangelicale media-activiteit zoal aan de hand is. De jaaromzet van T-shirts, kettinkjes, kaarten en aanverwante zaken steeg van 1 miljard dollar in 1980 tot 4,63 miljard in 2007. Zo populair is deze handel dat een totaal niet-christelijke keten als Walmart er plaats voor inruimde op zijn schappen. Maar je leest ook over het evangelicale boek, toneelstuk en film, en natuurlijk over televisie en internet.
Daarnaast speelt de inhoudelijke kwestie: wat is een evangelicaal boek, televisieprogramma, film? Hoe gaan de evangelicale smaakmakers om met internet, podcasting en andere ontwikkelingen op het gebied van de radio? Maar ook: wat zijn de risico's van televisie? Antwoord: oppervlakkigheid en ijdele mannetjesmakerij. Hoe is dat vanuit evangelicaal perspectief te vermijden? Hoe is te vermijden dat Powerpoint in de kerkdienst ongewild de liturgie de wet gaat voorschrijven?
Veel vragen waarop ik nooit gekomen was, maar die me bij nader inzien sterk interesseren.

— Jan Greven, voormalig docent theologie in Afrika, voormalig algemeen directeur van de IKON en hoofdredacteur van *Trouw*

Timon Ramaker, *Vrij om te kiezen. Keuzes maken in een mediacultuur* (CHE-reeks), Zoetermeer: Boekencentrum, 2009, ISBN 978 90 239 2340 4, 80 bladzijden, € 10,00

Voor veel studenten aan christelijke hbo-instellingen zal dit boek een eerste kennismaking zijn met het vak ethiek. Het is Ramaker vooral te doen om het ontscherpen van tegenstellingen tussen ethiek en vrijheid, vrijheid en geluk, vrijheid en liefde, regel-ethiek en deugd-ethiek, Oude en Nieuwe Testament, Bijbel en rede. Hij begint bij het nuchtere gegeven dat er in het leven keuzen gemaakt moeten worden. Dat mag dan soms ongemakkelijk zijn, maar alleen dankzij keuzen kan er iets ontstaan: een kunstenaar die geen kleur durft te kiezen, zal nooit een schilderij produceren. De 'tien woorden' zijn er om de mens tot bloei te laten komen. In een bijlage belicht de auteur de relevantie van de tien geboden voor het dagelijks leven in een mediacultuur. Een interessante aanzet tot actualisering van die geboden met concrete en aansprekende voorbeelden.
Het boek roept ook vragen op. De auteur doet zo zijn best om af te rekenen met moralisme, en benadrukt zozeer het positieve en bevrijdende van de ethiek dat hij haar tweede, minstens zo belangrijke functie vergeet: de chaos beperken, koppige mensen bij de les houden, ervoor zorgen dat mensen niet door de bodem van het bestaan zakken.
Een andere vraag: hoezo alleen aandacht voor de mediacultuur? De auteur beschrijft de cultuur immers ook in termen van belevingscultuur en een keuzecultuur, waaraan toe te voegen zijn genotscultuur, technologische cultuur, gezondheidscultuur.
Beperkend is dat het boek voor een christelijk publiek is geschreven. Het is goed dat Ramaker wijst op de religieuze dimensies van de ethiek, maar daarnaast is ethiek dikwijls ook een kwestie van pure prudentie waarover je met Jan en alleman in gesprek moet.

— Theo A. Boer, docent Ethiek aan de Protestantse Theologische Universiteit

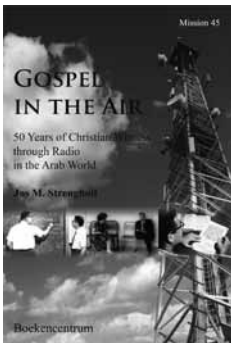

Jos M. Strengholt, *Gospel in the air. 50 Years of Christian Witness through Radio in the Arab World*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2008, 996 bladzijden, € 65,00

In een indrukwekkend omvangrijk en degelijk proefschrift beschrijft en onderzoekt Strengholt alle protestantse organisaties die sinds 1956 christelijke radioprogramma's hebben uitgezonden naar de Arabische wereld in de talen van dat gebied. Ook een representatieve selectie van producenten is in het onderzoek meegenomen. De vraagstelling is drieledig: in welke mate zijn deze organisaties Arabisch wat betreft (in)formeel management, zijn doelen en programma's gecontextualiseerd, geven programma's een helder getuigenis van het evangelie van Jezus Christus?
De titel heeft een kritische ondertoon. Strengholt signaleert een ernstige versmalling van de bijbelse boodschap en concludeert 'dat geen van de protestantse zenders de doelgroep in zijn context benadert. Door niet te spreken over de islam, politiek, sociaaleconomische kwesties, cultuur, geschiedenis en mensenrechten, wordt een deel van het evangelie het zwijgen opgelegd. Een 'evangelie' dat niet spreekt tot en over de mens in zijn concrete omstandigheden, is een abstractie van het goede nieuws, en is dus te 'luchtig', een 'gospel in the air' (902).
In een beknopte analyse van de context van de Arabische wereld in het algemeen en de plaats van de kerk in het bijzonder (25-184) wordt terecht de vinger op een zere plek gelegd, wanneer vanuit de geschiedenis van de kerken in de Arabische wereld wordt aangetoond dat vanuit de westerse wereld voortdurend is gepoogd de Arabische kerken te veranderen. Strengholt betoogt dat westerse christenen de vrees van de historische kerken van het Midden-Oosten voor iedere vorm van westers zendingswerk zouden moeten respecteren en de integriteit van deze kerken van de Arabische wereld als lichaam van Christus zouden moeten erkennen.

— Jaap Hansum, missionair protestants predikant te Antwerpen, verbonden aan de Evangelische Theologische Faculteit te Leuven en lid van de redactie van *Tussen-Ruimte*

There will be blood
Paul Thomas Anderson
2007

There will be blood gaat over Daniel Plainview, een man die in het begin van de twintigste eeuw beslag wist te leggen op een stuk olierijke grond. Met zijn zoon zet hij daar vervolgens de hele samenleving op z'n kop. Maar hij komt zijn beloften na: iedereen die in zijn oliebedrijf werk heeft gekregen, is erop vooruitgegaan.
In het oog springt de manier waarop Plainview omgaat met het geloof. De zoon van de boer die hem het eerste stuk grond verkocht, weet zich geroepen door God en wordt de dominee van het gebied. Met zijn spectaculaire optreden en genezingen weet hij een hele groep mensen aan zich te binden. Aanvankelijk steunt Plainview hem. Ondertussen rijgt hij akker aan akker en wordt hij steenrijk. Dan vliegt er een jaknikker in brand. Plainviews zoon raakt daarbij zo gewond dat hij niet meer kan spreken. Plainview laat de jongen naar een instituut in Los Angeles brengen en lijkt niets meer van zijn zoon te willen weten. De kerk veroordeelt hem. Later weet de dominee Plainview ertoe te bewegen in de kerk schuldbelijdenis te doen.
Aan het eind van de film zitten we in de periode na de crisis van 1929. De inmiddels gevierde dominee blijkt compleet bankroet. Hij zoekt Plainview op in zijn hoofdkantoor. Dan gebeurt het ongelooflijke … maar dat zal ik niet onthullen.
Deze film, gebaseerd op Upton Sinclairs roman *Oil!*, maakte de regisseur met een vingerwijzing naar president Bush. De film laat namelijk zien hoe nauw in de Verenigde Staten kerk – in haar conservatieve, evangelische vorm – en olie-industrie met elkaar verbonden zijn. Uiteindelijk heeft dat de kerk geen goed gedaan.
De sterke uitbeelding van Daniel Plainview door acteur Daniel Day-Lewis en de prachtige natuuropnamen maken *There will be blood* tot een heel sterke film, die in 2007 niet ten onrechte twee Oscars won.

— Freek Bakker, docent Interculturele theologie, hindoeïsme en boeddhisme aan het Departement Theologie van de Universiteit Utrecht

O'Landa Draper (1963-1998) via YouTube

Op ieder moment van de dag (of nacht, als u niet kunt slapen) een dienst meemaken in Memphis, het hart van de Black Gospel? Via YouTube (*www.youtube.com*) is het mogelijk. U kunt er een koor horen zingen, hetzelfde nummer door een ander koor in Canada of elders beluisteren of toch in Memphis blijven en een ander lied van het eerste koor horen.
Het is absoluut een aanrader O'Landa Draper met zijn Associates te zoeken. Zo'n koorleider had ik nog nooit gezien. Het is een belevenis: met veel (dans) bewegingen en een ongekende mimiek toont hij een heel eigen, bijna clowneske versie van de dirigent. Toch voert hij in zijn performance een strak bewind. Misschien wel juist daardoor staat er een fantastisch ritmisch en swingend koor op de planken. Uitstekende solisten blijken bij verschillende nummers ieder wel een kans te krijgen om hun stem te laten horen. Ze weten je te pakken; saai is het nooit. Zit je met verbazing te luisteren én te kijken (want er is voortdurend van alles te zien) en ben je *into the sound*, ineens verrassen de musici je met een welhaast 'belcanto'-klank, waarnaar ze terugschakelen naar Black Gospel.
Een prachtig nummer vind ik 'He brought me'. Koor, solist, dirigent, allen zijn dynamisch aanwezig. Of 'My soul doeth magnify the Lord'. Neem de tijd en let op klank, ritme én de pauzes (die in de muziek zo belangrijk zijn). En dan het publiek: geen stille, ademloze luisteraars, maar luidkeelse instemming en pret. Tip voor wie er geen genoeg van kan krijgen: deze muziek is ook als *ringtone* te bestellen. Dan kunt u elkaar later in de trein nog eens herkennen als lezers van dit themanummer over nieuwe media van *TussenRuimte*.

— Marianne Verkade, zangpedagoge, werkzaam geweest in Kampen, Serooskerke (Walcheren), Yogyakarta (Indonesië), Alkmaar en nu werkzaam in Amerongen

tot eind oktober 2009
Hernhutter religieus erfgoed

De museumstichting Het Hernhutter Huis, een gezamenlijk initiatief van de Evangelische Broedergemeente in Zeist en het ZZg (Zeister Zendingsgenootschap), opende een nieuwe tentoonstelling. Daarin staat het Hernhutter religieus erfgoed centraal. De expositie werd op 19 april geopend en zal tot ten minste eind oktober 2009 te zien zijn op het Zusterplein 20 in Zeist.
Zie voor de openingstijden *www.zzg.nl*.

Missionaire Agenda 2009

De *Missionaire Agenda* is er weer! Met de opheffing van de Nederlandse Missieraad was ook de uitgave van de Missionaire Agenda gestopt. Maar: de hoge waardering die het blad van de lezers mocht ontvangen, en het nut van dit blad bij scholing in missionair denken en doen hebben de Konferentie Nederlandse Religieuzen (KNR) ertoe gestimuleerd te werken aan een doorstart. Samen met Uitgeverij Abdij van Berne geeft de KNR in ieder geval in 2009 vier nummers uit en zoekt ze naar financiering van het blad na 2009. Zie *www.knr.nl*.

29 mei-20 september 2009
Hortus Conclusus

De grote binnentuin van het Bijbels Museum (Herengracht 366-368) in Amsterdam is in 1994 aangelegd door tuinarchitect Arend Jan van der Horst. Na vijftien jaar wordt de tuin opgefrist en meer in overeenstemming gebracht met het oorspronkelijke concept. Het is een historische symmetrische tuin, vol bijbelse bomen, planten en waterpartijen. In de opzet is veel symboliek terug te vinden. De tuin vormt een oase van rust in het hart van Amsterdam en is een grote meerwaarde bij een bezoek aan dit museum. Behalve door het permanente beeld 'De Apocalyps' van Martie van der Loo wordt de tuin deze zomer extra verfraaid door een reeks beelden rondom het thema 'Hortus Conclusus', de omsloten tuin. De groepstentoonstelling kwam tot stand in samenwerking met Beeldhouwerscollectief ABK. Zie voor meer informatie de website *www.bijbelsmuseum.nl*.

zomer 2009
Kwakoe Zomerfestival

Stichting Kwakoe Festival mag dit jaar voor het eerst het Kwakoe Zomerfestival in Amsterdam-Zuidoost organiseren. Eerder was er veel commotie rondom de organisatie van dit multiculturele festival. Vorig jaar werd de oudste organisator Kwakoe Events buiten spel gezet en mocht een nieuwe organisatie ZAZO voor het eerst het festival organiseren. Maar niet lang na het festival van afgelopen zomer kregen bestuursleden van ZAZO onenigheid met elkaar en met festivaldirecteur Kenneth Renfurm. Die laatste richtte een nieuwe stichting op, de Stichting Kwakoe Festival, die nu van het stadsdeel het festival mag organiseren. Het festival begint in juli en duurt zes weken. De evenementen spelen zich af in het Bijlmerpark.

11 september-10 oktober 2009
Non-verbaal

De Oranjekerk in Amsterdam organiseert voor de tweede keer de expositie *Non-verbaal*. Het thema is 'VREDE – onder ogen'.

Kunstenaar-theologen worden uitgenodigd werk in te sturen. De expositie, te zien van 11 september tot 10 oktober, is een initiatief van Kerk en Vrede en de Oranjekerk. De kunstcommissie van de Oranjekerk maakt een selectie uit het toegezonden werk. Aanmelding als exposant is mogelijk tot 31 augustus via *nonverbaal@oranjekerk.nl*.

begin oktober 2009
Vijfentachtig jaar Kerk en Vrede

Kerk en Vrede bestaat in 2009 vijfentachtig jaar. Dat is een reden voor allerlei extra activiteiten. Zo wordt er begin oktober een symposium gehouden over verschillende aspecten van de Nederlandse militaire aanwezigheid in Uruzgan. Meer informatie over datum en plaats vindt u op de website *www.kerkenvrede.nl*.

Themafilms voor ontwikkeling

Slumcinemadocs koppelt ontwikkeling aan informatie door het maken van films die op een groot scherm in een sloppenwijk worden geprojecteerd, bijvoorbeeld in Kenia. De thema's van de films zijn het gebruik van voorbehoedmiddelen, het voorkomen van tienerzwangerschap en de gevolgen van diefstal. Kijk voor meer informatie op *www.youtube.com/user/slumcinemadocs*.

9-10 oktober 2009
Internationaal Arminius-congres

Ter gelegenheid van de herdenking van de vierhonderdste sterfdag van Arminius houdt de Remonstrantse Broederschap op vrijdag 9 en zaterdag 10 oktober 2009 een tweedaags internationaal congres in Leiden. De finale van dit congres zal de jaarlijkse Remonstrantenlezing zijn, die in het teken zal staan van Arminius. Zie ook de website *www.remonstranten.org*.

16 oktober 2009-13 juni 2010
Groeten uit Jeruzalem

In het Bijbels Museum in Amsterdam wordt vanaf dit najaar de tentoonstelling 'Groeten uit Jeruzalem' gehouden. Het is een fascinerende reis door het Heilig Land met behulp van kunst, foto's en souvenirs. Aan de hand van de collectie-Willy Lindwer wordt het verhaal verteld van de bijzondere relatie tussen het negentiende-eeuwse Palestina en Europese en Amerikaanse joden en christenen die vanaf omstreeks 1830 tot aan de oprichting van de staat Israël in 1948 het Heilig Land bezochten. Vanaf het midden van de negentiende eeuw raakte het Ottomaanse rijk in verval, en werd het gebied toegankelijker voor pelgrims, toeristen, fotografen en schilders, weldoeners, pioniers en religieuze groeperingen. Het land Israël lijkt opnieuw ontdekt te worden als toevluchtsoord voor Oost-Europese joden om aan de pogroms te ontsnappen, als toekomstdroom voor het zionisme, als emigratieland, als land om te bouwen, als plaats om de eindtijd af te wachten, als reisdoel om de Bijbel te ervaren, als nieuw zendingsgebied en als *terra incognita* voor de eerste fotografen, die het land letterlijk en figuurlijk voor velen in beeld brachten. Zie voor de openingstijden de website *www.bijbelsmuseum.nl*.

TussenRuimte 2009 | 3
Niet meer tot in de hemel

De aandacht van de hele wereld zal gericht zijn op Kopenhagen wanneer de VN-klimaatconferentie COP15 daar in december 2009 zal plaatsvinden. Reden genoeg voor de redactie van *TussenRuimte* om in het derde nummer van de tweede jaargang aandacht te vragen voor religie en duurzaam klimaat. Duurzaam klimaat overstijgt lokale grenzen en landsgrenzen. Het is met recht een wereldprobleem, en iedereen heeft met klimaat te maken. Maar ook bij dit thema blijkt dat de lasten en lusten van het klimaat niet gelijkelijk en rechtvaardig verdeeld zijn.
De laatste jaren houdt ICCO/Kerk in Actie zich namens de kerken uitdrukkelijk bezig met het onderwerp via het programma Duurzame, rechtvaardige en economische ontwikkeling voor klimaatissues.
Welke rol speelt het geloof als er ecologische keuzen gemaakt moeten worden? Welke gevolgen heeft het verslechterde klimaat voor het Zuiden en voor het Noorden? Wat vinden we belangrijk: economie of ecologie? Is het christendom eigenlijk wel zo'n scheppingsvriendelijke godsdienst? Hoe denken we over het rentmeesterschap van de aarde dat ons is opgedragen? En uiteraard is er extra aandacht voor die bijzondere klimaatconferentie, waarop politiek, economie en overtuiging elkaar zullen ontmoeten.

TussenRuimte 2009 | 3 verschijnt half september. Achter in het nummer wordt een pagina met gespreksvragen opgenomen die het missionaire gesprek over dit onderwerp in gemeente en parochie op gang kunnen brengen.

Stelling

'Christenen zijn slecht voor het milieu.'
Stuur uw reactie naar *redactie@tussenruimte.com*.

Tussenruimte 2009 | 4 heeft als thema 'religie en hiv/aids'.
TussenRuimte 2010 | 1 (december) is gewijd aan de Wereldzendingsconferentie Edinburgh 1910/2010.